

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

19(28)

2019

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

TAUTOS TYRIMŲ IŠTAKOS IR ANTROPOLOGIJA

Sudarytoja VIDA SAVONIAKAITĖ

THE ROOTS OF THE STUDY OF PEOPLE AND
NATIONS AND ANTHROPOLOGY

Edited by VIDA SAVONIAKAITĖ

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2019

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – mokslinis etnologijos ir socialinės ir kultūrinės antropologijos žurnalas. Jame spausdinami recenzuojami straipsniai, konferencijų pristatymai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas pristato mokslo aktualijas ir skatina teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Lithuanian Ethnology: Studies in Social Anthropology and Ethnology – is a peer reviewed journal of ethnology and social and cultural anthropology. It publishes articles, conference presentations, book reviews and review articles, which may be in Lithuanian or English, primarily focused on Lithuania, Central and Eastern Europe. The journal represents current debates and engages in methodological discussions.

REDAKCIŅĖ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius / Editor-in-Chief)

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Jonathan Hill

Pietų Iliinojaus universitetas / Southern Illinois University, Carbondale, USA

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Heriot-Watt universitetas / Heriot-Watt University, Edinburgh, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Lietuvos edukologijos universitetas / Lithuanian University of Educational Sciences, Vilnius, Lithuania

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKCIŅĖS KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Laidybos adresas / Address of the Publisher: Redakcinės kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

Lietuvos istorijos institutas

Tel. / Phone: + 370 5 262 9410

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

<www.istorija.lt>

vytis.cubrinskas@vdu.lt

Žurnalas registruotas / The Journal indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate, Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Laidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S-LIP-19-58)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	5
Editorial (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	7

Atsisveikinant su Christianu Giordano / Obituary for Christian Giordano	9
---	---

Christian Giordano

Politinis korektiškumas: antropologinė „geradarystės“ forma	11
---	----

Straipsniai / Articles

Tautos tyrimų ištakos ir antropologija / The Roots of the Study of People and Nations and Anthropology

Vida Savoniakaitė

Įvadas. Tautos tyrimų ištakos ir antropologija	17
Introduction. The Roots of the Study of People and Nations and Anthropology. Summary	27

Olga Mastianica-Stankevič

Mečislavo Davainio-Silvestraičio etnografija, tautosakos rinkimas ir lietuvių modernios tautos kūrimosi procesai	31
The Importance of Mečislavas Davainis-Silvestraitis' Ethnography and Folklore Collection in the Process of the Creation of the Modern Lithuanian People. Summary	48

Vida Savoniakaitė

Jono Basanavičiaus požiūris į lietuvių tautos tyrimus, 1879–1927	51
Jonas Basanavičius' View on the Research of the Lithuanian Nation, 1879–1927. Summary	77

Irma Šidiškienė

Iš Lietuvos etnologijos istorijos: aprangos tyrimo pagrindų paieškos	81
From the History of Lithuanian Ethnology: In Search of the Basics of Clothing Research. Summary	109

Auksuolė Čepaitienė

Kultūriniai lietuviškumo vaizdiniai <i>Aušroje</i> ir moksliniai kontekstai	113
Cultural Images of Lithuanianness in <i>Aušra</i> and their Scientific Context. Summary	138

Kiti straipsniai / Other Articles

Rūta Staniulytė

- Piligrimystė Šiauriniu Šv. Jokūbo keliu: kelionių motyvai ir piligrimų santykiai 141
 Pilgrims on the Northern Way of St James: Motives and Relationships of Pilgrims. Summary 166

Dalia Sabaliauskienė

- Ritualinis mandagumas (*ta'ârof*) šiuolaikinio Irano visuomenėje ir tarpkultūrinėje komunikacijoje: Teherano šiaurinės dalies atvejis 169
 Ritual Courtesy (*ta'ârof*) in Contemporary Iranian Society and Intercultural Communication: The Case of Northern Tehran. Summary 188

Diskusijų forumas / Forum

Thomas A. Reuter

- World Anthropology and its Institutional Challenges: A History of the Transformative Impact of Democratic Internationalisation on the Discipline of Anthropology 191
 Pasaulinė antropologija ir jos instituciniai iššūkiai: demokratiškos internacionalizacijos poveikio antropologijos disciplinai istorija. Santrauka ... 204

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Ethnologie française. Lituanie. Une anthropologie face à l'Histoire. V. Čiubrinskas (éd.), M. Segalen et al. (réd.) (*François Ruegg*) 207
 Monika Frėjutė-Rakauskienė, Neringa Klumbytė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė. Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetninėje Lietuvos visuomenėje: sampratos, patirtys ir kontekstai (*Dovilė Budrytė*) 210
 Yearbook of Balkan and Baltic Studies. E. Anastasova, M. Kõiva, Ž. Šaknys (eds) (*Audronė Daraškevičienė*) 214

Konferencijos / Conferences

- XIV SIEF kongresas Santjago de Komposteloje (Ispanija) (*Jonas Mardosa, Skaidrė Urbonienė, Žilvytis Šaknys*) 221
 IUAES 2019 kongresas Poznanėje – atsakas į disciplinai kylančias grėsmes (*Auksuolė Čepaitienė, Vytis Čiubrinskas, Aušra Teleišė, Vytautas Tumėnas*) 224
 SIEF II tarptautinė vasaros mokykla doktorantams Škotijoje (*Vaida Rakaitytė*) 229
 Seminaras Angelės Vyšniauskaitės gimimo šimtmečiui paminėti (*Rasa Paukštytė-Šaknienė*) 231

In Memoriam

- Stasys Gutautas 1954–2018 (*Jonas Mardosa*) 235

Jono Basanavičiaus požiūris į lietuvių tautos tyrimus, 1879–1927

Vida Savoniakaitė

Kaip lietuvių patriarchas Jonas Basanavičius budino tautą moksliniais tyrimais? Ši idėja kaip judėjimas ir mokslo plėtra įsilieja į nacionalizmo problematiką Rusijos imperijos ir Europos mokslo istorijoje. Siekiu atskleisti J. Basanavičiaus antropologijos, etnologijos, etnografijos darbus, idėjas, programas tirti lietuvių tautą 1879–1927 m. Nagrinėjama hipotezė, jog J. Basanavičiaus teorinei tautos tyrimų sampratai įtakos galėjo turėti vokiečių etnologija. Dėmesį sutelkiu į šiuos klausimus: 1) mokslo draugijos projektai „Lietuviškoje Ceitungoje“, „Aušroje“, „Varpe“ ir plačiau; 2) fizinės antropologijos tyrimai; 3) etnologijos ir etnografijos darbai; 4) senienų kolekcionavimas; 5) „ethnographiška“ draugystė; 6) tautos tyrimų programa; 7) lietuvių tautos tyrimai.

Raktiniai žodžiai: *Europa, Jonas Basanavičius, kultūrinis nacionalizmas, Lietuvių mokslo draugija, Rusijos imperija, Völkerkunde.*

How did the Lithuanian patriarch Jonas Basanavičius inspire the nation with his scientific research? The idea as a movement and development of science fits into the problem of nationalism in the history of the Russian Empire and European science. My aim is to analyse Basanavičius' studies, ideas and research into the Lithuanian nation in the fields of anthropology, ethnology and ethnography from 1879 to 1927. I argue that German ethnology may have influenced Basanavičius' theoretical concept of nation studies. In my analysis, I focus on the following issues: (1) the projects of the Science Society in *Lietuviška Ceitunga*, *Aušra*, *Varpas* and other publications; (2) research in biological anthropology; (3) studies of ethnology and ethnography; (4) collecting antiques; (5) 'ethnographic' fellowship; (6) the national research programme; and (7) studies of the Lithuanian nation.

Key words: *cultural nationalism, Europe, Jonas Basanavičius, Lithuanian Science Society, Russian Empire, Völkerkunde.*

Dr. Vida Savoniakaitė, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos ir antropologijos skyrius, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, el. paštas: vida.savoniakaitė@istorija.lt

Jonas Basanavičiaus, studijuodamas Maskvos universitete, 1879 m. darbo kalendoriuje įrašė: „Instejgt draugistę Lietuvių mokslininkų“ (Alseika 1928: 163). Lietuvių tautos mokslo tyrimais siekė budinti lietuvius. Tautos patriarchas, gydytojas, visuomenės ir kultūros veikėjas, vienas lietuvių tautinio Atgimimo ir išsivadavimo ideologų, gimė 1851 m. Ožkabaliuose, o mirė 1927 m. Vilniuje. 1873 m. baigė Marijampolės gimnaziją, 1879 m. – Maskvos universiteto Medicinos fakultetą. Iki 1905 m. dirbo Bulgarijoje, 1905–1927 m. su pertraukomis gyveno ir dirbo Vilniuje. Parašė mokslo darbų iš antropologijos, istorijos, etnografijos, etnologijos, kultūros, folkloristikos ir kalbotyros (Kaunas, Matijošaitienė 2011: 88). Basanavičiaus idėja „Instejgt draugistę Lietuvių mokslininkų“ primena „raštingų bendruomenių“ (Goody 1981) sampratą.

Basanavičius skatino lietuvių mokslinius tyrimus, nes Apšvietos laikotarpiu ir vėliau lietuvių tautos sąvoka galėjo būti propaguojama tik aiškiai apibrėžus pamatinius jos bruožus ir teritorines ribas (Hroch 2012: 127). Anglų antropologas Jackas Goody teigia, kad raštas leidžia sukurti naują komunikacijos mediją politinėje ekonominėje bendruomenėje (Goody 1981: 8). Tuo tarpu Rusijos imperijoje lietuviška spauda drausta 1864–1904 m. Dichotomija tarp „neraštingų“ ir „raštingų“ bendruomenių laikoma tradicine analitinio istorinio pažinimo problema antropologijoje (Goody, Watt 1981: 46; taip pat Brass 1996; Savoniakaitė 2018). Kaip šią problematiką Basanavičius interpretavo ir sprendė lietuvių tautos moksliniais tyrimais?

Straipsnio tikslas – analizuoti Basanavičiaus antropologijos, etnologijos, etnografijos darbus, idėjas, programas tirti lietuvių tautą 1879–1927 m. Domėjimasi lietuvių tautos istorija rodo įvairiapusiški Basanavičiaus asmenybės, politinės ir mokslinės veiklos tyrimai (Alseika 1928; Valaitis 1932; Jurginis 1975; Merkys 2003; Staliūnas 2003; Putinaitė 2004; Miknys 2005; Nikžentaitis 2011; Mardosa 2016; Raila 2019). Fizinis antropologas Gintautas Česnys ir etnologas Vacys Milius atskleidė Basanavičiaus fizinės antropologijos, etninių grupių istorijos bei etninę kultūros tyrimų objekto ir problematikos platumą (Česnys 2003; Milius 2003). Etnologė Irena Regina Merkienė išskyrė Basanavičiaus, 1907 m. Lietuvių mokslo draugijos steigiamajame susirinkime iškėlusio Etnologijos instituto, įsteigto tik 1941 m., viziją, mokslinių tyrimų ryšį su politine veikla ir teorinės prieigos savitumą (Merkienė 2011: 129). Anot lietuvių tautosakos tyrėjo Leonardo Saukos, Basanavičius lietuvių tekstus gretino su suomių, estų, vokiečių, danų, sorbų, čekų, lenkų, baltarusių, rusų, ukrainiečių, totorių, Vengrijos slovakų, rumunų, kroatų, serbų, bulgarų, albanų, graikų, armėnų, Sirijos gyventojų, indų, mongolų atitikmenimis (Sauka 2016: 31). Mano tyrimai atskleidė, kad lietuvių tyrimų teorinės nuostatos buvo paveiktos tiek Rusijos imperijos, tiek ir Europos mokslininkų darbų (Вольтер 1915; Savoniakaitė 2018). Netyrinėta, kaip

Basanavičiaus antropologijos, etnologijos teorines sampratas paveikė Europos etnologija, sieta su tautų atgimimu, ir kt.

Teorinei tyrimo prieigai svarbios vokiečių etnologo Wolfgango Kaschubos, nyderlandų antropologo Hano F. Vermeuleno, taip pat kitų tyrėjų Apšvietos etnologijos sampratos, atskleidžiančios *Völkerkunde* ir *Volkskunde* tautų tyrimų ir kultūrinio nacionalizmo ryšius (Löfgren 2001: 85; Penny 2008: 89–91; Kaschuba 2012; Hroch 2012; Vermeulen 2015; Brass 1996; plačiau Savoniakaitė šio leidinio įvade). Politinėje ir akademinėje veikloje Basanavičių siejo artimi ryšiai su Giotingeno, vėliau Karaliaučiaus universiteto baltistu Adalbertu Bezenbergeriu (1851–1922), kuris lietuvių kalbos tyrimais atskleidė, kad norint suvokti tautos etniškumą, svarbu pažinti kalbą (Bezenberger 1877; Bezenberger 1882)¹. 1771–1775 m. Giotingeno universitete istorikas Augustas Ludwigas von Schlözeris išplėtojo bendrąją etnologiją *Völkerkunde* (Vermeulen 2015). Vilniaus universitete Joachimasis Lelewelis (1786–1861) buvo artimai susijęs su Giotingeno istorijos mokykla (Gieda 2017: 146).

Vokietijos universitetuose germanistikai artima buvo ir *Volkskunde* kaip „etniinė paradigma“, paremta Jean-Jacques'o Rousseau, Johanno G. Herderio idėjomis, etnografinių ekspedicijų atradimais, XIX a. Anglijoje ir Prancūzijoje kilusiais *Naturdiskursais*, ar, kitaip tariant, romantišku susidomėjimu gamta, naciją formuojančia kalba, nacionaliniu charakteriu. *Volkskunde* kaip mokslas 1848–1849 m. „nacionalinius žingsnius“ papildė „socialiniais klausimais“, kaip sustiprinti regioninę, socialinę tapatybę ir pan. (Kaschuba 2012: 37–40). Keliu hipoteze, jog Basanavičiaus lietuvių tautos tyrimams, jų projektams, programoms įtakos galėjo turėti vokiečių bendroji etnologija *Völkerkunde*, taip pat ir *Volkskunde*.

Mano teorinę prieigą, kaip nagrinėti lietuvių tautos tyrimų ištakas, paveikė antropologinė teorinė „raštingų bendruomenių“ samprata, anot kurios „raštas“ bendruomenei padeda siekti politinių tikslų (Goody 1981), ir australų antropologo Bruce'o Kapfererio teorinis teiginys, kad nacionalizmo teorijose kultūra, kurią Basanavičius tyrė, sukuria prielaidas didžiuotis vieta. Kultūra suprantama kaip visa žmonijos veikla. Kultūros, kaip ir žmonių tapatybės, yra apibrėžtos situacijų (Kapferer 2012: 1–21).

Metodologiniu požiūriu dėmesys sutelktas į mokslo istoriją. Basanavičius mokslą plėtojo puoselėdamas politinius tikslus. Užsienio lietuvių laikraščiuose, o 1904 m. atgavus spaudą, „Vilniaus žiniose“ ir kt. jis komentavo serbų ir čekų nacionalinį atgimimą per mokslo draugijas (Basanavičius 1882; Hroch 2012) kviesdamas panašiai elgtis lietuvius. Dėl to straipsnyje kartu atskleisiu Atgimimo judėjimą kuriant LMD, nacionalizmo aspektus mokslo draugijų veikloje

¹ A. Bezenbergeris buvo aktyvus Lietuvių literatūros draugijos, vėliau Lietuvių mokslo draugijos (toliau – LMD) narys, vienas Baltų filologijos pradininkų, tyrinėjęs lietuvių kalbos istoriją ir lietuvių tautą, dirbęs Giotingene, Karaliaučiuje; 1890–1891 m. buvo Karaliaučiaus universiteto rektorius (Alseika 1928: 166; Bezenberger 1877; Bezenberger 1882).

ir antropologijos bei etnologijos darbuose. Terminas „inteligentija“, mokslo draugijų pavadinimai ir kt. vartojami kaip žurnale „Lietuvių tauta“ ir pan. Tyrimus grįsiu lyginamąja diskurso analize Rusijos imperijos ir Europos kontekste. Taip pat analitiškai tirsiu rankraščius ir šaltinius². Chronologiniai šio tyrimo rėmai siejami su Basanavičiaus mokslinė ir politinė veikla.

Diskusija aprėps šiuos klausimus: 1) mokslo draugystės projektai „Lietuviškoje Ceitungoje“, „Aušroje“, „Varpe“ ir plačiau; 2) fizinės antropologijos tyrimai; 3) etnologijos ir etnografijos darbai; 4) senienų kolekcionavimas; 5) „etnographiška“ draugystės idėja; 6) lietuvių tautos tyrimų programa; 7) lietuvių tautos tyrimai Rusijos imperijos ir Europos kontekste.

Ankstyvieji „mokslo draugystės“ projektai „Lietuwiszkoje ceitungoje“, „Aušroje“, „Varpe“ ir plačiau

Pirmojo lietuviško mėnesinio laikraščio „Aušra“³ išvakarėse anot Antano Valaičio, Jurgis Sauerweinas, Basanavičius ir kiti intelektualai tikėjo, kad Lietuvių mokslo draugija ves tautą per jos kalbą „iš mirtinai pavojingo apsnūdimo“ (Valaitis 1932: 338–339). Jono Šliūpo teigimu, 1882 m. Rusijos imperijos carinė valdžia, taip pat ir Prūsų Lietuvos intelektualai, lietuvių tautos Atgimimo idėjas vertino įtariai:

1882 m. važiauvau į užsienį pamatyti, ar bus galima lietuvybei laimėti Prūsų Lietuvoje. Keliaudamas sustojau Kaune ir nusirašiau I pėdą Daukanto istorijos, nes seminarijos vadai man patikėti rankraščio nenorėjo. Atsidūręs Tilžėje aplankiau įžymenybes, bet jokio padaršinimo anaip tol negavau; atvirksčiai, prof. Thomas pasakė, kad lietuviai išmirštą ir aš 100 metų per vėlai esau užgimęs, kad lietuviai begalėtų atgyti (F46-123, p. 2⁴).

Tuo metu Didžiojoje Lietuvoje intelektualai negalėjo organizuoti oficialių lietuvių mokslo draugijų, nes Rusijos imperija draudė spaudą lietuvių kalba. 1882 m. gyvendamas Prahoje, Basanavičius palaikė J. Sauerweino siūlymą įsteigti prūsų lietuvių „mokslo draugystę“, kurį komentavo „Lietuwiszkoje ceitungoje“:

P. Saurweinas ajszkej parode, jog neatbutinai rejkalinga yra gruntawotie tokę draugiste, kuri trustus ir rupintus apie užlaikimą ir iszlaikimą musū brangiosios kalbos, kuri pamažu – metas nog meto niksta ir niksta. Priezastis szito sunikimo musū kalbos gul ipaczzej tamė, jog mes neturim sawo mokslincziū,

²Tyrimas pagrįstas Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus (toliau LNMMB RKRS) šių rankraščių analize: F29-801, F29-1639, F43-10, F43-13, F43-17, F43-18, F43-50 F43-51, F46-123, F63-17, F127-1028, F130-1460.

³Pirmasis Didžiąjai Lietuvai skirtas spausdintas mėnesinis visuomeninis politinis ir literatūrinis žurnalas lietuvių kalba, vadinęsis mėnesiniu laikraščiu „Auszra“, 1883–1886 m.

⁴Jono Kirlio archyvas. Šliūpas, Jonas. J. Basanavičius ir „Aušra“. 1937. II. 16.

kuriose lietuviszkaj butu mokinama, ne turim tejpogi kitokiū swietiszkiū kny-gū, isz kuriū mokslas iszguldomas ir mokinamas buti galetu...

Tejsibę turim sakit, atsirado ir toki žmoneles, kurie sako, jog lietuviszka kalba wisiszkaiz iszmirs ir giwa ne liks, bet mes tiem skistproczem tiketi ne ga-lim. Bet jeigu mes turime tą wilti, jug iszliks giwa Lietuwa, taj kuom gi mes galim patwirtint tą wilti?... Wisi musū kajminaj, jaj tik primanitu, tai mus kalba szluote iszluotu! (Basanavičius 1882).

1883 m. balandį iš Weinbergo, esančio netoli Prahos, Basanavičius laiške Jur-giui Mikšiui rašė:

<...> „Aušrą“ siunčiu in Parižių, Moskvą, Karaliaučių, Agram (2) ir da kitur ir da kviečiu darbon. – Po kelų dienų tures pasirodit treczes mano raštas mas-kol. gazietoj {{(Novoje vremia)}} (3) ape musu reikalus. Raštą in ministerį turu jau parašęs ir kajp veik „Novoje vremia“ atgabens tą mano artikulą (4), išsiusdįsu. Prašau daleidimą spausdinti musų knįgas lot. literomis ir insteigti Petropilej gazietą. Darodau plačei naudą musų busenčių raštų diel pačių maskolų ir t. t.

Mano raštai iš „Nova vremia“ yra minavoti austrijokišose gazetose ir komentavoti – regis „litau. Frage“ (5), pereis tad in europeišką journalistiką, ir rasi nors če sympatkiją apšviestų žmonių <...> mesim ant savo pusės (Kaunas, Matijošaitienė 2011: 90, F 179-167).

1885 m. gegužę Eduardas Volteris kreipėsi į „Aušros redakciją“:

Greičiausiai Jūs turite etnografinės programos Draugija/Visuomenė eg-zempliorių. Lietuvių gramatikos ir etnografijos interesų vedami turėtume jį iš-versti į lietuvių kalbą. Labai norėčiau, kad šį vertimą man atsiųstumėte?

Gegužės 15–27 kelionę po Lietuvą pradėsiu Vilniuje. Visiems lietuviams svarbu duomenų rinkinį, nuo etnografinių iki Lietuvos rusų aprašymų, suves-ti <...> Iki šiol aprašytos tik dainos (Juška) <...>

Politinės dainos, dvasinės dainos, asmeniškai dėkoju už Jūsų palankumą.

<...>⁵ E. Volteris (Eduard Wolter 30/12/Mai 1885; žr. Kaunas, Matijošaitienė 2011: 410–411, F 179-265).

⁵ An die Redaction der Aušra!

Beifolgend erhalten Sie ein Exemplar des ethnographischen Programmes gennanten Gesell-schaft. Es wäre im Interesse der litauischen Grammatik und Ethnographie nur erwünscht, wenn Sie [entweder – išbrauktas žodis] eine Übersetzung im Auszug und in Anpassung an litauische Verhaeltnisse Gebrauch und Sprachformen in der Ausz[ug] gegen wollten und mir einige Sonder-abdrücke zusenden wollten? //

Meine Reise nach Litauen beginne ich nach Pfingsten von Wilna aus, wo ich bin am 15/27 Mai einzulie[ss]en gedenke. Es liegt gewiss im Interesse aller Litauer eine möglichst vollständige Sammlung von ethnograph volkpoetischen Producten u. Sonderheiten der Russischen Litauens Zusammzubringen. Bis jetzt wurde in Russisch Litauen besonders reichhaltig nur Dainos auf-geschrieben (Juškevič) (1), während Aberglauben, gebräuche (excl. Hochzeit von Velona), Zaubers-prüche // Märchen, Legenden u. Texte <...> Mundarten fehlen. Eine Hebung der litauischen Volk und Bildungsinteressen ist ausschliesslich von einer genauen ethno{graphischen} Beschreibung der Litauer in der Gouv. Wilna, Kowna, Grodno u. Suwalki zu erwarten etwa dem ähnlich, wie es die Klimmster in Čubinski {{(Wissen d. Geogr. Ges)}} Sammelwerk aber die Polen in Oscar Kolbergs

„Varpo“⁶ redakcija skelbė:

Progresyviškas ugis lietuvių, nežiūrint ant persekiojimo lietuvių, nepasisekęs platinimas „graždankinių“ lietuviškų knygų, nepasisekęs du politiški procesai 1879 ir 1900 m., platinimas priešingų valdžiai raštų, atkaklus lipinimas atsišaukimų po plačius plotus lietuvių apgyventos žemės – vis tai yra faktai didžio politiško svarbumo ir jie sakyte sako, kad uždraudimas spaudos šiame laike – tai yra politiškas apakimas, tai yra absurdas prie sąlygų šios galdynės kultūriško gyvenimo („Varpo“ ir „Uk-o“ Red. 1902: 3).

Taip pat Juozas Lenkevičius laiškuose Juozui Petruiliui rašė, jog tautos labui darbavosi keli žmonės, o visa tauta snaudė: „Kad ne jie, ne jų balsai pirmuose lietuviškuose laikraščiuose „Aušroje“ (1883–1886), „Varpe“ (1890–1905), tai Lietuvos vardas būtų minimas pasakose dabar“ (F127-1028, l. III⁷).

Lietuvių mokslo draugijos idėją padėjo įgyvendinti 1885 m. Prūsų Lietuvoje įkurta mokslo populiarinimo „Birutės“ draugija, taip pat po metų Amerikoje Jono Šliūpo įsteigta „Lietuviškoji Mokslo Draugystė“ (Alseika 1928: 164; Valaitis 1932) ir kt.

Visi išdėstyti faktai rodo, kaip intelektualai tikėjo, jog Lietuvių mokslo draugija ves tautą per jos raštą „iš mirtinai pavojingo apsnūdimo“. XIX a. pabaigos lietuvių tautos etnografiniai tyrimai turėjo padėti įgyvendinti nacionalizmo idėjas, kurti lietuvių „raštingą bendruomenę“ (Goody, Watt 1981[1968]), turinčią savus politinius tikslus. Basanavičiaus antropologijos, etnologijos, etnografijos darbai buvo svarbus indėlis į tyrimų projektus, vėliau programas, todėl juos nagrinėsime plačiau.

Fizinės antropologijos tyrimai: įvairiakryptis požiūris

Dar 1874 m., studijuodamas mediciną Maskvos universitete, Basanavičius susidomėjo fizine antropologija ir tyrė lietuvių antropologines savybes (Česnys 2003: 27). Tuo metu jis sekė vokiečių etnologo Adolfo Bastiano mokslo tradicija, kurioje etnologija ir fizinė antropologija buvo atskirtos. Ši skirtis išliko ryški ir Pirmojo pasaulinio karo metu tiek Rusijos imperijoje, tiek ir Vokietijoje. 1869 m.

(2) Lud polski auf <...> weiten haben. Auch lässt sich ja der jetzige Gen.-Gouv. die Interessen der Litauern besonders angelegen <...> lassen. //

Doch ein politisch Lied ein geistig Lied, für Ihre Sympathien persönlich meinen Dank.
Hochachtungsvoll
Ihr

Eduard Wolter 30/12/Mai 1885 (Kaunas, Matijošaitienė 2011: 410–411, F179-265).

⁶ Literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis, ėjęs Tilžėje ir Ragainėje nuo 1889 m. sausio mėn. iki 1905 m.

⁷ Juozo Petruolio fondas. J. Lenkevičiaus 1930-VI-7 laiškas J. Petruiliui „Apie savo pasaulėžiūrą, tautų draugystę“. Minimi J. Basanavičius, V. Kudirka, P. Vilutis.

Vokietijoje įkurta Antropologijos, etnologijos ir priešistorės vokiečių draugija (*Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie, und Urgeschichte*) buvo didžiausia asociacija, sutelkusi dėmesį į fizinę antropologiją Centrinėje Europoje (Penny 2008: 81).

Pasak lietuvių fizinio antropologo Rimanto Jankausko, XIX–XX a. antropologai tirdavo kasinėjimų metu randamas kaukoles, atlikdavo kranimetrinius matavimus ir pagal gautus duomenis mėgindavo nustatyti individo ar individų grupės giminystės ryšius, – tokiu būdu tyrė tautų kilmės klausimus, lietuvių istoriją. Basanavičius buvo atsakingas ne tik už „Aušrą“, bet ir už antropologijos mokslo aušrą ir laikomas ne tik Lietuvos, bet ir Bulgarijos, kur parašė antropologinę studiją, antropologijos tėvu (cit. iš Liekis 2015). Basanavičius lietuvių fizinius antropologinius tyrimus siejo su lietuvių istorijos, giminystės ir tautų kilmės tyrimais – jo, kaip tyrėjo, žvilgsnis neapsiribojo fizinės antropologijos matavimų išvadomis.

Mokslininkai skiria bulgariškąją ir lietuviškąją Basanavičiaus fizinės antropologijos tyrimų laikotarpius. Bulgariškuoju laikotarpiu Basanavičiaus suformavo savitą platų teorinį požiūrį į etniškumo, etninės istorijos tyrimus. Lietuvių fizinio antropologo G. Česnio teigimu, Basanavičiaus studija „Bulgarijos sanitarinės etnografijos medžiaga 1880–1889“ (1891) stebina objekto platumu: daug dėmesio skirta fizinei antropologijai, taip pat stebėjimams, pokalbių su žmonėmis, šauktinių tyrinėjimams, Bulgarijos archeologijos paminklų paleografijai, senovės ir gyvųjų kalbų santykių analizei. Bulgarų demografijos, medicinos istorijos, prevencinės medicinos ir higienos diskursais siekta aiškintis „ligų priežastis“. Tyrinėta augalų, gyvūnijų, ligų migracija, analogiškai kaip *Völkerkunde* tradicijoje (Vermeulen 2015: 299–300). Česnys išskiria antropologiniu požiūriu vertingą Bulgarijos sanitarinės etnografijos studijos dalį, kur nagrinėtas Bulgarijos apgyvendinimas, etninė istorija, Lomo srities bulgarų fizinis tipas, pateikta ne tik bulgarų, bet ir nacionalinių mažumų fizinė charakteristika. Domėjimasis „visais“ žmonėmis istorijoje taip pat buvo būdingas *Völkerkunde* regioninės populiacijos tyrimuose (Vermeulen 2015: 299). Bulgarijoje Basanavičius rengė rekomendacijas, kaip vieningai antropologiškai tirti gyventojus, atliko daugiau mokslinių tyrimų, skatino plėtoti Povilo Višinskio mokslinius antropologinius tyrimus (Česnys 2003: 23–30).

Basanavičiaus, lietuvių „etninės antropologijos“ propaguotojo, Bulgarijoje suformuotas teorinis požiūris taikytas vėlesniuose mažesnės apimties lietuvių fizinės antropologijos ir liaudies medicinos tyrimuose. Basanavičius paliko ne tik spausdintą, bet ir rankraštinių darbų iš tautiškos medicinos terminijos. Antropologija – medicinos, biologijos ir istorijos paribio mokslas – buvo dirva humanitarinių ir biomedicininių mokslų sintezei (Basanavičius 1898; Česnys 2003: 24–32).

Švietėjiškų tikslų vedamas Basanavičius vertė į lietuvių kalbą literatūrą, pavyzdžiui, kritiškai vertinamo romantiko Teodoro Narbuto lenkiškai publikuotą „Grovo Kyburg'o kelionė Lietuvon 1397 m.“, kur paminėti Vilniaus lietuvių fiziniai antropologiniai bruožai ir kultūra:

Iš pirmo žvilgtterėjimo atskyrť galėjome Gudus nuo Lietuvių, teip yra jų ipatingai žimios physiognomijos, drabužiai bei budas. Gudai yr' daugiause žemesnio stuomens, plaukų parva rusva, in lapės panaši, visi jų apsiėjimai, aisena ir meldimasis rodo jų skirtumą nuo Lietuvių; vaisbunysta, tulais amatais jie ipatingai užsiima. Lietuviai yr' augaloti, parva plaukų yr' tamsi, tamsiai geltona, retai visai juoda. Priskyriama jiems daugiau doriškų jausmų, neng' aniems (Gudams); darbštus, bet tundus naminiam apsiėjime, mėgsta tvirtus gėrimus bei puotas, todelei menkiaus už anuos turtingi. Kalba liaudės yr' lietuviška, šaka prusiškosios. Pasakota mums, buk asą namai vaisbunų abiejų tautų labai turtingi, bet mims apie tai persiliudytie ne teko. Vokiečiai iš vaisbunystos bei amatų turį didelę naudą; jie vengėsi prisiartyt' prie mūsų, kad ne užsipelnytu tulos nuotarties akise valdžios (Basanavičius 1900: 27–28).

Tik įkūrus LMD, 1909–1910 m. Basanavičius organizavo archeologinius tyrimus Lietuvoje – Aukštaitijoje ir Sūduvoje. Surinktos kaukolės pateko į Lietuvos mokslo draugijos, o vėliau dvidešimt kaukolių su Basanačiaus ranka darytais užrašais – į Vilniaus universiteto rinkinius (cit. iš Liekis 2015; taip pat Česnys 2003).

Vadinasi, Basanavičius medicinos, fizinės antropologijos darbus siejo su humanitariniais ir socialiniais mokslais – etninių grupių istorija, tarpusavio santykiais, etniškumo, lingvistinių, kultūrinių aspektų paieškomis – taigi rėmėsi plačiu požiūriu į tyrimų objektą.

Etnologijos ir etnografijos darbai: kalba, kultūra, vieta

Straipsnio pradžioje iškėlėme mintį, kad tos tautos, kurios negalėjo tautine kalba kurti literatūros tradicijos, kryo į žodinės liaudies mitų tradicijos tyrimus. Pasak M. Hroch, būsimiems tautiniams sąjūdžiams svarbiausi Apšvietos mokslo dalykai buvo filologija, istorija, etnografija, ekonomika ir geografija. Filologijos studijos susitelkė į kalbos tyrinėjimą, kurio tikslas buvo sukurti ir įteisinti vieną tautinę kalbą bei nustatyti šios kalbos arealo ribas – besiformuojančios tautos teritoriją. Ten, kur egzistavo tautine kalba kuriamos literatūros tradicija (čekų, kroatų, katalonų atvejais), filologų priederme buvo laikoma studijuoti šią senąją literatūrą – žinoma, suvokiamą kaip „tautinė“ literatūra. Ten, kur tokios literatūros nebuvo, filologai studijavo žodinę liaudies mitų tradiciją (keltų tautų, suomių, estų, serbų). Domėtasi liaudies kūryba – būtent naujas etnografijos mokslas ar *Volkskunde* tyrinėjo liaudies papročius, drabužius, statinius ir pan. (Hroch 2012: 131–132; Kaschuba 2012). Basanavičiaus domėjimasis liaudies kūryba krypo į platesnius, ne tik su *Volkskunde*, bet ir su *Völkerkunde* samprata besisiejancius

klausimus, kokia lietuvių „tautos“ ir „visų“ žmonių praeitis, koks liaudies bei profesionaliosios kultūros sąlytis.

Australų antropologo Bruce'o Kapfererio teigimu, kultūra sukuria prielaidas didžiulioje vieta. Kultūra, kurią nacionalistai garbina, – tai tautos mitai ir legendos, papročiai, tradicijos ir kalba (Kapferer 2012: 1), Basanavičiui padėjo apibrėžti Lietuvos tapatybę. Atostogaudamas Lietuvoje jis tyrė lietuvių kalbą, kultūrą, tautosaką⁸, užrašinėjo retai vartojamus žodžius, dainas, pasakas, padavimus, užkalbėjimus. Basanavičius bendravo su Kazimieru Aglinskiu, Vincu Pietariu, Petru Vileišiu lietuvių tautos atgimimo klausimais⁹, kartu rūpinosi lietuvių mokslo ir švietimo plėtra¹⁰. Jo tarpdalykiniai darbai, lietuvių atgimimą budinęs varpas, pirmiausia atskleidė lietuvių kalbos, etnologijos ir tautosakos bruožus. Lietuvių kalbos žodžių semantikos tyrimai buvo plataus lyginamojo pobūdžio. 1888 m. vokiečių laikraščio „*Correspondenz – Blatt der deutsch. Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*“ pirmajame numeryje išspausdino straipsnius „Ueber die Bedeutung der Woerter „Germania“ und „Germani“ ir „Ueber die Bestimmung der Schaafscheere in litauischen Gräbern“ (Mackevičius 1928: 211).

L. Saukos teigimu, vienas iš būdų kelti tautos savigarbą buvo skatinti domėtis garsia lietuvių praeitimi, neabejotinai turėjusia išlaikyti atgarsių ir tautosakoje. Manoma, kad jau studijų metais kitų tautų mokslininkų darbai paskatino Basanavičių ieškoti lietuvių tautos šaknų Balkanų ir Mažosios Azijos šalyse (Sauka 2003: 8). Jis daug dėmesio skyrė lietuvių etnogenezei. Pasak E. Lazauskaitės, negavęs leidimo grįžti į Lietuvą, tyrinėjo bulgarus, dirbo didžiausiose Europos bibliotekose, aplankė žymiausius muziejus, parodas ir tyrinėjo Lietuvos istoriją, romantinę lietuvių kilmės iš trakų-frygų hipotezę¹¹. Aktyviai rašė straipsnius ir folkloristikos studijas į Mažojoje Lietuvoje leidžiamus „Lietuwiszką ceituną“ bei „Naujajį Keleivį“. 1892 m. „Varpe“ ir „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“

⁸ Anot Elvydos Lazauskaitės, J. Basanavičius greta medicinos studijavo Lietuvos istoriją, parengė studiją apie Kęstutį, planavo vadovėlius ir knygas kaimo mokytojams – 1874 m. išvertė iš lenkų kalbos „Abėcėlė arba Elementorių dėl Lietuvos kajmo mergajczų, bet negavo leidimo spausdinti“ (Lazauskaitė 2011a).

⁹ Drauge su kitais studentais 1879 m. iš Maskvos į Tilžę nusiuntė sveikinimą Mažosios Lietuvos vokiečių įsteigta *Litauische Litterarische Gesellschaft*, kuriame išreiškė tikėjimą, kad ši draugija pagreitins lietuvių tautos atgimimą (Lazauskaitė 2011a).

¹⁰ J. Basanavičius publikavo „Tėvynės mylėtojų draugystės“, įsteigtos 1896 m., siekusios leisti lietuviškas mokslines knygas ir platinti švietimą, įstatus (Basanavičius 1900: 51–52).

¹¹ Lietuvių kilmės iš trakų-frygų hipotezę grindė daugelyje publikacijų: „Žiponas bei žiponė“ ir „Žirgas ir vaikas“ (1885), „Etnologiškos smulkmenos“ (1893), „Lietuviškai-Trakiškos studijos“ (1898), „Prie istorijos musun rašybos“ (1899), „Levas lietuvių pasakose ir prygiškai-trakiškoje dailoje“ – 1907 ir 1919 m., „Iš senovės lietuvių mytologijos“ (1916; Lietuvių tauta I. 1910: 1–70; II. 1919: 467–567), „Apie trakų-prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon“ (1921) ir „Trakų kalbos likučiai vietų varduose lietuvių kalbos šviesoje“ (1925).

paskelbė kreipimąsi į Lietuvos visuomenę prašydamas rinkti ir jam į Bulgariją atsiųsti tautosakos medžiagą (Lazauskaitė 2011a).

1893 m. Basanavičius paskelbė etnologijos publikaciją „Etnologiškos smulkmėnos“, kurioje nagrinėjama, kaip susidarė lietuvių tauta:

Lietuvių gentes senoveje buvo daug didesni plotai žemės Europoje apgyvenusios, neng musun laike, kada Lietuvių tauta, per tiek šimtmetiū, per Slovenus ir Vokietius alinama, daugiur kraštuse arba išnaikinta, arba vel apvokietinta ir apislavisuta tapo. <...>

Kampas, kur apsigyvenusi šita lietuviška gente, senoveje buvo labai pelketas, lugutas ir platiomis gėrmėmis apželens. Kokiūn tion gėrmium, pelkiūn ir palūn senoveje buta, galima iš to numanytie, kad dar ir šėndien tion tulos vietos neinžengiamomis gyriomis ir balomis apdengtos yra. Nug 1874 m. pradėjus „Podlasio“ pelketas vietas diovindintie... (Basanavitiū 1893: 5–6).

Basanavičiui svarbi teritorijos ribų, vietovardžių pavadinimų etimologija, Lietuvos gamtos ypatumai, „Lietuvių tautos“ asimiliacija konfliktuose su slavais ir vokiečiais. Teigiama, jog „abejotie ne galima apie *lietuviškuman* „Jatvingun“ (Basanavitiū 1893: 9). Basanavičiaus teiginys „Kaip etnologiškame inžvilgije menkai kan žinome apie „Jatvingius“, taip ir patsai jun tikras vardas lietuviškas sulyg šiolei ne buvo žinomas“ (Basanavitiū 1893: 10) puikiai atskleidžia, kad jo etnologiniai tyrimai sutelkti į istorinius lingvistinius etimologinius aspektus: „Pirm’ neng numone, sujungta su vardu „Lietuviai“, „Lietuvnikai“ išsiplėtė ties visa šios dienos musun tauta, prabotiai Liutuviūn ivairiose vietose vadinami buvo ivairiausiais vardais, pažėnklinantiais tas etniškas dalelias, iš kuriūn visa tauta susidėjusi yra“ (Basanavitiū 1893: 31).

„Etniškas dalelias“, iš kurių susideda lietuvių tauta, Basanavičiui pirmiausia nusako saviti pavadinimai. Tokiu būdu etninių grupių, t. y. lietuvių, slovėnų, vokiečių ir kt., išskirtinumas nusakomas siauriau nei studijoje „Bulgarijos sanitarinės etnografijos medžiaga 1880–1889“. Šiame darbe, kaip ir *Völkerkunde*, objektas buvo „visi“ praeities ir dabarties žmonės, kuriuos tarpusavyje siejo žmonių ir valstybių ryšiai. Tačiau kitaip nei Schlözeris, Basanavičius tyrė lietuvius, kurie tuo metu neturėjo valstybingumo. Kultūros difuzijai, palyginti su *Völkerkunde* (Vermeulen 2015: 295–296), skirta mažiau dėmesio. Basanavičius atskleidė lietuvių tautos etniškas daleles (Kapferer 2012), ženklinamas etnolingvistikos, vietovių pavadinimų ir pan.

1898 m. etnografinėje knygoje „Medega musu tautiszkai vaistininkystai“ Basanavičius apibūdino liaudies medicinos tyrimo apibrėžtis:

Dar 1885 m. p. D. Silvestraitis buvo man prisiuntęs „Surinkimą visokių ligų, nuo žmonių girdėtų, iš Raseinių parapijos, nuo Kalnujų apygardos“. Sziatas „surinkimas“, apimantis iš dalies platokai apraszytas 159 ligas, iš dalies tik ypatingais vardais užvadytus įvairius patologiszkus ligų symptomus, yra

tuomi svarbus, kad jame tankiai atsispindi pažvalgos lietuvių aitiologiszkaime inžvilgije. Norint p. Silvestraitis, lygiai ir o pagelbinjkas V. Bakutis, kaipo ne specialistai, ir neįstengė taip akylai vislab nuo žmonių iszklausinėti ir aiszkiai apraszyti vieną-kitą ligą, kaip tai būtų galėjęs alikti anas vaistytojas, vis-gi į užraszyta medega turės ne menką svarbumą ir akyse paczių medikų ir, rasi, juose įkaitys norą – dar placziau tardyti mūsų tautiszkaą vaistinjkystą. <...> Visas D. Silvestraiczio užraszytas ligas, su priedu mano 1878 m. užraszytų Ožkaba-liuose ir nuo mano bendro d-ro Januszio isz Biržių apygardos, czionais paduodamas, asz rupinausi visur, kur tik galima buvo, jų moksliszkaą nomenkliaturą pridėti; prie tų vėl lietuviszkų vardų, kuriuos moksliszkais terminais paženkljti neįstengiau, prikergiu visur, kaip ir prie kitų vardų, p. Silvestraiczio paaiszkini-mus, kaip jie nuo žmonių užrašyti tapę (Basanavičius 1898: 1).

Basanavičiaus ir Schlözeris termino „etnografija“ vartojimą sieja ne su istoriniais periodais, o su žmonių „žiniomis“ regioninėje istorijoje (Vermeulen 2015: 299–300). „Etnografija“, kaip žmonių „žinias“, Basanavičius turėjo omenyje ra-gindamas tirti liaudies mediciną, gilindamasis į ligas. Basanavičiaus lingvistinė ligų analizė primena „ethno-kritinį“ metodą lyginamojoje istorinėje Giotingeno *Völkerkunde* kalbų analizėje, kuria siekė rekonstruoti priešistorę.

Etnografinių tyrimų metodo ypatumus puikiai iliustruoja ši Basanavičiaus ci-tata, kurioje atskleista „lietuviszkų vardų, <...> kaip jie nuo žmonių užrašyti tapę“. Tokiu būdu nagrinėta originali XIX a. pabaigos lietuvių kultūra. Basanavičiaus žodžiais, „lietuviai kuone visas ligas pažįsta ir turi savotiszkaą, originaliszkaą jų ter-minologiją“, kuri pinasi su lenkų kalbos ir moksliszka terminija (Basanavičius 1898: 2). Taip pat aiškiai atskleistas siekis tirti lietuvių kultūrą: „užraszyta medega turės ne menką svarbumą ir akyse paczių medikų ir, rasi, juose įkaitys norą – dar pla-cziau tardyti mūsų tautiszkaą vaistinjkystą“. Šie siekiai rodo Basanavičiaus kvieti-mą integruoti „mūsų tautiszkaą vaistinjkystą“ į medicinos ir tarpdalykinių tyrimų plėtrą, „idant mūsų vaistytojai, tarp žmonių gyvendami, aktyviau prisiklausytų jų nuomonėms apie ligas bei vaistymus ir vislab užrašinėtų“ (Basanavičius 1898: 3). Svarbus tapo „liaudies“ ir „profesionaliosios“ kultūros sąlytis.

Senienų rinkimas: Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos atvejis Vilniuje bei dr. J. Basanavičiaus veikla Amerikoje

Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija¹², nelegaliai tyrinėjusi „gimtąją is-toriją“ ir paveldą, veikė kaip Rusijos imperijos politikos opozicija. Ši veikla su-

¹² Dar 1865 m. Rusijas imperijai uždraudus Vilniaus laikinosios archeologų komisijos veiklą, iki XIX a. pabaigos lenkų mokslo institucijos nekaupė kultūros paveldo duomenų. 1899 m. Vilniuje įsteigta Senovės ir etnografijos mylėtojų (taip pat dar vadinta Archeologų rateliu) draugija veikė nelegaliai. Henryka Ilgiewicz monografijoje „Societates Academicae Vilmenses“ teigė, jog dėl Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos veiklos slaptumo jos darbo dokumentai nekaupiti ir nesau-goti (Ilgiewicz 2008: 123–127).

silieja su Europos etnologijos tradicijomis, inspiruotomis Apšvietos idėjų. XIX ir XX a. sandūroje etnologija klestėjo dėl ypatingo visuomenės dėmesio muziejų kūrimui ir steigimui (Bastian 1869, cit. iš Penny 2008: 81). Basanavičius palaikė glaudžius mokslinius ryšius su lenku lingvistu ir slavistu, Prahoje, Jienoje, Berlyne, Leipcige studijavusiu Janu Baudouin de Courtenay, taip pat latvių, prūsų, rusų, Amerikos lietuvių mokslininkais (Alseika 1928: 166; F130-1460¹³). Jam buvo žinomos senienų rinkimo idėjos (Staliūnas 2003).

Europoje etnografinių eksponatų rinkiniai inspiravo ir darė įtaką materialinės kultūros tyrimams. Anglų antropologo Anthony'io Jacksono teigimu, Skandinavijoje ir Vokietijoje plėtota Vokietijos tyrimų sistema, leidusi klestėti materialinės kultūros ir liaudies gyvenimo tyrimų tradicijai¹⁴. Etnologijos studijos buvo sutelktos muziejuose, kurie kolekcionavo skirtingų rasių daiktus. Muziejuose vyko bendri fizinių antropologų, folklorininkų ir archeologų tyrimai. Antropologai, folklorininkai ir istorikai tyrė savo pačių bendruomenes ar visuomenes stengdamiesi išskirti savitas bendruomenes. Folkloras ar liaudies gyvenimo studijos iš esmės buvo mokslo dalis, skirta išsaugoti išnykstančio pasaulio liekanas (Jackson 1987: 5; taip pat žr. Savoniakaitė 2008b).

Rusijos imperijoje lenkų ir lietuvių dvarininkai kultūros paveldą saugojo privačiai; kaupė informaciją archyvuose, bibliotekose, liaudies meno dirbinių rinkiniuose. Ypač plati buvo grafų Marian-Broel Platerių, Benedikto Henriko Tiškevičiaus (Ilgiewicz 2008: 126) veikla. Inteligentija taip pat kaupė meno kūrinius, rankraščius, archeologines iškasenas, ėmėsi numizmatikos, rinko knygas, laikraščius. Kilo idėja įsteigti mokslo draugiją ar kitą instituciją, kuri perimtų tokias kultūros vertybes. Svarbi paskata buvo ta, kad mirus senienų ir vertybių kolekcininkams, jų įpėdinių šios kolekcijos nedomino (Ilgiewicz 2008: 128–251). Be to, smulkesniems kolekcininkams buvo sunku išsaugoti sukauptas vertybes.

Nelegali Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija turėjo veiklos programą¹⁵. Ji rūpinosi krašto kultūrai nusipelnusių asmenų atminimu, bažnytinių paminklų restauravimu, pavyzdžiui, Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčios freskų, Trakų pilies elementų ir kt.¹⁶ Reikšmingas buvo pats draugijos įsteigimo faktas, kuris praverė mokslo darbų leidybai, kontaktams.

¹³ Jono Basanavičiaus sud. Žymesnybių Žodynas, 650 p.

¹⁴ Vokietijos materialinės kultūros ir liaudies gyvenimo tyrimų tradicija pakeista socialine antropologija 1960 m. (Jackson 1987: 5; taip pat plačiau žr. Savoniakaitė 2008b).

¹⁵ Veikėjų buvo apie trisdešimt. Norėdama palengvinti veiklą, draugija neoficialiai buvo suskirstyta į būrelius: Archeologijos, Praeities mylėtojų, arba Senovės ir etnografijos mylėtojų (Ilgiewicz 2008: 129). Siekta kiekvieną mėnesį daryti susitikimus, komplektuoti mokslinę biblioteką, organizuoti paskaitas, diskusijas ir senovės paminklų gelbėjimo akcijas.

¹⁶ 1907 m. Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija prisijungė prie Mokslo bičiulių draugijos, kurią iki 1939 m. rėmė Lenkijos valstybinės institucijos, vėliau veiklą nutraukė Antrasis pasaulinis karas (Ilgiewicz 2008: 601–605). 1940 m. Sovietų Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos

Senienų rinkimas buvo svarbus analogiškų idėjų puoselėjimas LMD. 1913 m. Basanavičius lankėsi Amerikoje, kur rinko aukas Tautos namams Vilniuje. Be to, Amerikos lietuvio kolekcininko Aleksandro Račkaus žodžiais, „prie progos jis rinko ir būdingesnę lietuvių išėivijos istorijai atvaizduoti medžiagą“:

Dr. Basanui bevažiuojant iš Bastono į Pensylvaniją traukiniu spalio 5 d. traukinyje dingsta jo didelis čemodanas, pilnutėlis prikrautas retų eksponatų, būtent lietuviškų organizacijų ženklų ir fotografijų, kuriuos jis vežė Lietuvių Mokslo Draugijos Muziejui. <...> Buvo labai sujaudintas. Susitikus su Dr. Račkumi (tuomet buvo kolegijos studentas) jis pareiškė: „Amerikoje lietuviai išmirs, nutautės ir paskės svetimose bangose. Pasirūpink p. Račkau kiek galima surinkti čia Amerikoje lietuvių kultūrinio gyvenimo relikvijas ir atsiųsk juos į Vilnių Lietuvių Mokslo Draugijos Muziejui.“ Šie žodžiai giliai įsmigo man į širdį ir nuo to laiko pradėjau rinkti viską kas tik man atrodė gali būti naudinga Lietuvos Muziejui. Tai tokia mano „Dr. Račkaus Muziejaus“ genezė (F63-17, l. 1¹⁷).

Basanavičiaus dėmesys istorijos diskursams studijoje „Vilnius lietuvių dainose“ (1925) taip pat atskleidžia to meto visuomenės susidomėjimą kultūros paveldu, kurį Vilniuje rodė slapta etnografijos draugijos veikla. Galime daryti prielaidą, kad visuomenės susidomėjimas etnografija kaip istorinio paveldo tyrimu, priežiūra ir senienų rinkimu paskatino Basanavičių siūlyti įsteigti lietuvių etnografijos mokslo draugiją.

Ar nereikalinga mums „etnographiška“ draugystė?

1902 m. Prūsų Lietuvos laikraščio „Varpas“¹⁸ pirmame numeryje Redakcija teigė, kad lietuviškas judėjimas sustiprėjo ir išsiplėtė plačiau nei 1900 m. Įvertinta lietuviškos spaudos įtaka „atgundančioms“ Lietuvos vietoms. Kitiškai komentuota „Lietuvos statistika“, kuria esą naudojasi tik „maskolių valdžia“, o lietuviai neišmaną savo žemdirbysės, industrijos, prekybos, amatų ir pan. padėties. Kartu kritikuoti etnografiniai tyrimai, grindžiami statistikos taikymu, kuriuos atliko Rusijos imperatoriškoji geografijos draugija. Vadinas, ieškota naujų strategijų moksliniams tyrimams („Varpo“ ir „Uk-o“ Red. 1902: 1–4; plačiau žr. Savoniakaitė 2018). Įvairiuose šio laikraščio numeriuose nagrinėta „lietuviškų

potvarkiu visas Vilniaus mokslo bičiulių draugijos turtas buvo nacionalizuotas ir perduotas laikinai globoti Kultūros muziejui Kaune, vėliau perduotas Lituaniistikos institutui, o 1941 m. – LTSR Mokslų akademijai. Paskutinis Vilniaus mokslo bičiulių draugijos pirmininkas Stanislawas Kosciolkowski buvo suimtas ir ištremtas (Ilgiewicz 2008: 614–615). Biblioteka ir archyvas išgrobstyti. Daugelis surinktų eksponatų pateko į privačias rankas.

¹⁷ Aleksandro Račkaus fondas. Račkus Aleksandras. Dr. Račkaus Muziejaus [JAV] istoriniai bruožai. Minimas Jonas Basanavičius, paskatinęs A. Račkų rinkti lituanistinę medžiagą.

¹⁸ Literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis, ėjęs 1889–1905 m. Prūsų Lietuvoje – Tilžeje ir Ragainėje.

draugysčių“ Lietuvoje ir užsienyje veikla bei tautos „budinimo“ programos (G. 1902: 15–21), taip pat spaudos reikšmė Armėnijos, Bulgarijos ir kt. tautų kultūrai ugdyti (B. 1902: 65–73).

1902 m. „Varpo“ antrame numeryje Basanavičius, gyvendamas Bulgarijoje, siūlė įkurti „etnographišką draugystę“:

Kada 1883 m. pasirodė „Aušra“, tuomet sunku buvo tikėtis, jog atgyjimas mūsų apmirusios tautos pradės teip sparčiai paakiui eiti ir kad 18 metų praėjus atsiras reikalas kalbėt apie įsteigimą ypatingos draugystės, apie kurią čion taps rašoma. Rods dar 1882 m. neužmirštinasis Dr. J. Sauerwein'as lygei kaip ir rašantis šituos žodžius buvo užmanę įsteigt „Lietuv. Mokslo Draugystę“ ir jai statutus sutaisė, iš kurių vėliaus „Birutė“ pasinaudojo, bet pati to vardo draugystė tik dar vėliaus Amerikoje įvykdyta tapo, ale neilgai pragyvenus, ir ta išnyko (Basanavičius 1902: 43–44).

Basanavičius manė, kad Lietuva „ne iš savo pačios kaltės toli atsiliko užpakalyje kitų Europos tautų, už musiškią kurkas jaunesnių kulturoje“. Lietuvoje neišplėtotas švietimas, todėl svarbu „butų mums patiems susipažinti su savo tauta ir su tais ryšiais, kurie mus su senovės trakais, getais, prykais ir kitomis, pietų krašte gyvenusiomis, mūsų gentėmis vienija“. Basanavičius teigė, kad tik dainos sulaukė tyrėjų dėmesio. Jis siūlė plačiau pažinti lietuvių dainas, pasakas, senąją mitologiją, taip pat vardus ir vietovardžius. Jo manymu, tuo metu buvo svarbu įsteigti tokią draugystę, kuri „ant tyrai moksliško pamato stovėdama“ užsiimtų „visų tų lietuviško gyvenimo liekanų“ rinkimu ir padėtų pažinti lietuvius (Basanavičius 1902: 44).

Tame pačiame laikraštyje publikuota „etnographiškos draugystės“ programa. Tyrimai buvo sutelkti į šiuos uždavinius: 1) kalbos ir dialektų „tardymas“; 2) dainų ir jų melodijų rinkimas; 3) įvairiausio turinio pasakų vietinė tarpe rinkimas; 4) „senoviškos žinystės“ liekanų, burtų, „niektikėjimų“, apžadėjimų, tautiškos vaistininkystės ir t. t. rinkimas; 5) „krikštytynų“, „svodbų“, šermenų, laidojimo būdo ir visų kitų gyvenimo apeigų aprašymas; 6) apeigų, švenčių „yvaiviausiose metų dienose“ aprašymas ir t. t.; 7) žaidynių, šokių, puotų aprašymas ir t. t.; 8) žmonių vardų, pravardžių bei geografinių pavadinimų rinkimas; 9) aprašymas bei „apipiešimas“ lietuviško namo, „ukininkystės padarų“, muzikos instrumentų ir t. t.; 10) rinkimas bei aprašinėjimas senoviško bei šiuolaikinio drabužio, „moterų parėdo“ ir t. t.; 11) rinkimas visokių lietuviškų „išdarbių, padarų tautiškajam muzėjui“; 12) rinkimas rankraščių bei knygų apie Lietuvą.

Apibendrinamas išdėstyti tyrimų klausimus, Basanavičius teigė, kad „etnographiškos draugystės“ programa turėtų „užsiimtie a) tardymu dvasiškos bei medegiškos Lietuvių kultūros; b) išleidinėjimu ypatingo organo talpinimui surinktos raštiškos medegos ir c) prirengimu su laiku etnographiško muzėjaus

bei tautiškos bibliotekos". Draugystę siūlyta praminti „Lietuvių Tauta“ ar kitu vardu. Basanavičius kvietė inteligentiją ir „tvirtus tėvynainius“: „Taigi į darbą, lietuviai!“ Tačiau, idėja įkurti „etnographišką draugystę“ platesnio pritarimo nesulaukė.

Lietuvių tautos tyrimai *par excellence* LMD programoje

Dokumentai rodo, kad mokslo draugijos projektuose buvo „Klaipėdiškia lietuviu mokslo draugistės“ idėja, kuri laikyta „Aušros“ programa, bei daugiau variantų. Kalbėta apie specialių mokslų draugijas: „historišką“, „historiškai-archaiologišką“, „historiškai-etnographišką“. Atgavus spaudą, 1905 m. parengti LMD įstatai¹⁹, remiantis Vienos antropologų draugijos, kurios nariu buvo Basanavičius (Česnys 2003: 30), ir Rusijos imperatoriškosios geografijos draugijos statutais, kurių patvirtinimas užtruko kelerius metus (Alseika 1928; Valaitis 1932: 341–342). LMD idėja, išplėtota Basanavičiaus, J. Šliūpo, J. Sauerweino publikacijose Prūsų lietuvių laikraščiuose (Valaitis 1932: 337–338), buvo įgyvendinta, nes ją rėmė plačioji Lietuvos visuomenė. Šliūpas rašė:

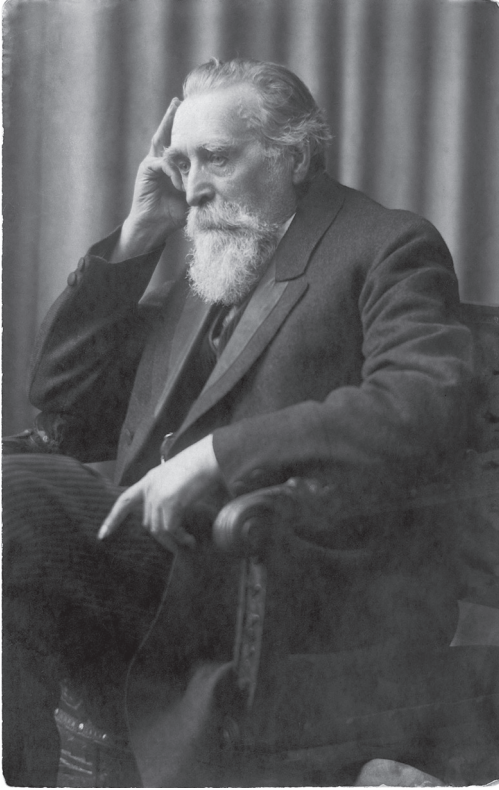
Nesenei mano raštas tapo išspausdintas šioje gazetoje apie tai, kaip jaunuomenė Maskoliškoje Lietuvoje atsineša prie p. p. Sauerweino ir Bassanavitšės užmanitos „lietuviu mokslo draugistės“. Jau tada trumpai aprašęs tą karštį, tą aitrą jaunųjų mokintu Lietuviu klabinau užmanitojus, kad greičiau imtu dėti vainiką tai teip visai Lietuvai reikalingai draugistei. O šendie turiu pranešti, kad tas užkvietimas pono Bassanavitšės pajudino daugumą prastšiuo, žemės ariku, darbininku viru ir mergaitšiu, kad jo žodžej jems įsidėjo į širdį teip kad je paskutinį kasnį nuo savės nutraukę paketino atiduoti ant daugistės, tai tik vien įtardami: draugiste mums turi bent už tai užsimoketi (LMD archyvas, cit. iš Valaitis 1932: 340).

1907 m. balandžio 7 d. „Vilniaus Kanklių“ salėje²⁰ įvyko steigiamasis visuotinis LMD (1907–1940) susirinkimas. Basanavičius šį susirinkimą pradėjo, Eduardas Volteris jam pirmininkavo, o Jonas Vileišis sekretoriavo. Basanavičius iškėlė mintį, kad LMD ateityje galėtų tapti Lietuvių mokslo akademija. Vėliau draugija sieta su „visos lietuvių tautos ir Vilniaus likimu“ (Valaitis 1932: 337, 344; Jurginis 1975)²¹. Lietuviai, kitataučiai nariai bei užjūryje gyvenantys

¹⁹Rugpjūčio 29 d. Vilniuje Jono Vileišio bute intelektualai išrinko į komisiją Joną Basanavičių, Povilą Matulionį, Joną Jablonskį, Joną Vileišį, Juozą Stankevičių, kurie turėjo parengti draugijos įstatus (Alseika 1928: 164).

²⁰Vilniaus muzikos mokykloje, Vilniaus g. 28.

²¹Lietuvai netekus Vilniaus krašto, 1926 m. įstatuose suformuluotas LMD tikslas pasikeitė: tirti lietuvių tautos gyvenimą ir augimą Lenkijos Respublikoje; draugija tiria „lietuvių antropologiją ir etnografiją“ (*Lietuvių Mokslo Draugijos...* 1937: 3–4), o „etnologija“ minėta tik gerokai ankstesnėje žurnalo „Lietuvių tauta“ programoje.

1 pav. Jonas Basanavičius Vilniuje 1924 m.,
Lietuvos nacionalinis muziejus

lietuviai²² padavė deklaracijas ir oficialiai įkūrė pirmąją draugiją, kurios tikslas buvo sutelkti lietuvių mokslininkų jėgas ir plačiai bendradarbiauti (F43-17²³, F43-18²⁴).

Basanavičius teigė, kad „Lietuviškoji mokslo draugija“ galėtų prieš akis turėt visuotiną – *lietuvių tautos ištardymą par excellence*“ pagal 1902 m. „Varpe“ paskelbtą programą, kurią *mutatis, mutantis* vėl atkartojė“ (Basanavičius 1902: 43; Alseika 1928: 164). Ši programa šiek tiek papildyta ir skyrėsi nuo skyrelyje „Ar nereikalinga mums „etnographiška“ draugystė?“ išnagrinėtos programos. Pakartoti dvylika tyrimų uždavinių, tik (12) „archaiologiską tardymą“ senovės pilių, kapų ir t. t. pakeitė (13) rinkimas rankraščių bei knygų apie Lietuvą. Be to, atsirado naujų uždavinių: (14) Istoriskas tardymas Lietuvių praeities; (15) Antropologiskas tautos tardymas. Šis buvo papildytas ir patikslintas:

pirmučiausia tardymas: a) tautos ypatybių ir josios kilmės, b) lietuvių istorijos, ir c) dvasiškosios bei medegiškosios jujų kultūros. Drauge su šiuomi draugija turėtų pasirūpinti apie a) rinkimą įvairių augščiau paminėtųjų daktų del tautiškojo muziejaus bei bibliotekos ir b) įsteigimą ypatingo organo apgarsinimui surinktos raštiškos medegos (Basanavičius 1902: 43; plačiau žr. Alseika 1928: 164–165).

²² „86 žmonės draugijai davė galimybę imtis viešo organizuoto darbo visos lietuvių tautos naudai, nes tą dieną buvo išrinkta pirmoji valdyba: D-ras J. Basanavičius (pirmininkas), Pov. Matulionis (vice-pirmininkas), D-ras St. Matulaitis (vice-pirmininkas), A. Smetona (knygininkas), J. Vileišis (sekretorius), D-ras A. Vileišis (išdininkas), D-ras J. Bagdanavičius, P. Vileišis, Kun. J. Tumas“ (Alseika 1928: 165; Valaitis 1932: 343).

²³ Basanavičius Jonas. Rengimasis visuotiniam Lietuvių mokslo draugijos narių susirinkimui 1914 m.

²⁴ Basanavičius, Jonas. Lietuvių mokslo draugijos VII-ojo visuotinio susirinkimo programa. Vilnius, 1914 m. birželio 11–14 d.

LMD spaudos organas buvo žurnalas „Lietuvių Tauta“²⁵. Dar prieš įsteigiant draugiją, 1906 m. vasario 15 d., Vilniaus generalgubernatorius Basanavičiui davė leidimą asmeniškai leisti ir redaguoti žurnalą „Lietuvių tauta“ lietuvių kalba (1 pav.). Vieni pagrindinių programinių šio žurnalo tikslų: 1) straipsniai iš lietuvių antropologijos, etnologijos, etnografijos ir folkloro; 2) Lietuvos istorijos ir archeologijos tyrimai; 3) Europos literatūros apžvalga tomis pačiomis temomis; 4) bibliografija (F43-50)²⁶. Pirmąjį 1907–1935 m. leistos „Lietuvių tautos“ numerį parengė ir išleido Basanavičius²⁷. Žurnalui rinkti mokslinius straipsnius nebuvo paprasta²⁸.

1906 m. rugsėjo 9 d. Basanavičius gavo leidimą lietuvių kalba leisti platesnei visuomenei skirtą laikraštį „Lietuvis“, kuriame spausdintos mokslo publikacijos²⁹

²⁵ Leidinyje spausdinta daug referatų, skaitytų draugijos visuotiniuose susirinkimuose, lietuvių istorijos tyrimų, J. Basanavičiaus darbų. Šis organas palaikė ryšius su visuomene, skelbdavo pranešimus apie darbą, savaitraščius, taip pat leido kreipimusis. Kasmet išėjo po knygą: I knygos, 4 dalys (1907, 1908, 1909, 1910); II knygos 4 dalys (1911, 1913, 1914, 1919); III knygos 2 dalys ir 1 sąsiuvinis (1921, 1923, 1925); IV knygos 3 sąsiuviniai (1926, 1928, 1932) (Valaitis 1932: 350). Žurnalas turėjo eiti kas du mėnesius. Metinė prenumerata – 3 rub. Spausdintas tipografijoje „Vilniaus žinios“ (F43-50).

²⁶ Basanavičius, Jonas. Vilniaus gubernatoriaus Laiškas Vilniaus ypatingajam cenzoriui. Leidimas daktarui Basanavičiui leisti mokslinį žurnalą „Lietuvių tauta“ ir spausdinti jį Vilniaus žinių spaustuvėje.

²⁷ 1908 03 01 valdybos posėdyje „Lietuvių tauta“ buvo pripažinta draugijos organu, kurį iki 1926 m. redagavo J. Basanavičius, o vėliau – redakcinė kolegija. „Lietuvių tauta“ buvo sąsiuviniais skelbiamas mokslo darbų rinkinys (iš 4 sąsiuvinių sudarant 1 knygą). Iš viso išėjo 5 knygos, sudarytos iš 15 sąsiuvinių (žr. Lazauskaitė 2011b).

²⁸ J. Basanavičius laiške prašė Lietuvių mokslo draugijos nario, Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininko Jono Yčo atsiųsti tekstus:

LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGIJA 347

Lydos gatvė No 7.

Vilniuje 23 rugpjūčio 1912 m.

„I. M. p. Jonui Yčui Semipalatinske. G. T.!

Tamstas buvai malonus parašyti straipsnį į „I. Tautai“, kuriai beveik visiškai straipsnių neturima. Kad spausdinimo nesutrukdžius, būk Tamista taip geras, [pasisukubink graičiau savo studiją atsiųsti, nes spaudai rankraščių nebėra. Labai laukiu!

Su tikra pagarba,

J. Basanavičius“ (Basanavičius, Jonas. Laiškai Jonui Yčui. F43-10)

²⁹ J. Basanavičius gavo leidimą leisti „Lietuvi“, kurio programa buvo tokia: 1) visuomeninio gyvenimo apžvalga; 2) istorijos, literatūros, kultūros, ekonominės bulės, Lietuvos straipsniai; 3) spaudos apžvalga; 4) korespondencijos kronika; 5) mokslas ir menas; 6) recenzijos ir bibliografija; 7) skelbimai. Laikraštis spausdintas Kutkos spaustuvėje, metinė prenumerata – 2 rub. (F43-51).

navičiaus laiškai (F43-13³³) rodo, kad jis ilgai palaikė šiltus asmeninius ryšius su E. Volteriu (2 pav.), taip pat su Vydūnu (F29-1639³⁴), kurie mokslo darbais įsiliejo į Basanavičiaus programą „*lietuvių tautos išstardymą* par excellence“ ir kartu ugdė lietuvių etniškumą, siekė valstybingumo (Savoniakaitė 2018).

J. Basanavičiaus lietuvių tautos tyrimai Rusijos imperijos ir Europos kontekste, 1879–1927 m.

Kėlėme hipotezę, jog Basanavičiaus darbams įtakos galėjo turėti Vokietijos Giotingeno universiteto Schlözerio bendrosios etnologijos (*Völkerkunde*) tradicija, nes jis artimai bendravo su šio universiteto baltistu A. Bezenbergeriu, tiesa, ne etnologu. Basanavičiaus lingvistinė analizė darbe „Etnologiškos smulkmenos“ primena *Völkerkunde* teorinę prieigą ir „ethno-kritinį“ metodą lyginamuosiuose istoriniuose kalbų tyrinėjimuose (Vermeulen 2015: 300), kuriais siekta rekonstruoti priešistorę. *Völkerkunde* reiškė „tautų žinias“, kurias Schlözeris priešino „pasaulio žinioms“, iš graikų ir romėnų kilusiam terminui. Prieštaraudamas britų universalios istorijos tyrimams, Schlözeris pasuko į globalios istorijos tyrimus. *Völkerkunde* objektu buvo „visi“ praeities ir dabarties žmonės, kuriuos tarpusavyje siejo žmonių ir valstybių ryšiai. Vertinti „principiniai žmonės“ (*Hauptvölker*), kurie sukūrė valstybes, o ne tie žmonės, kurie neturėjo valstybingumo. Per kultūros difuziją, papročius ir teisę, meną, mokslą, technologijas, taip pat žmonių, gyvulių, augalų, meno ir ligų migraciją atskleisti šių „principinių žmonių“ ryšiai su kitais žmonėmis (Vermeulen 2015: 295–296). Domėjimasis „visais“ žmonėmis, „tautų žiniomis“, etninėmis grupėmis regiono istorijoje, istorinis lyginamasis lingvistinis diskursas, požiūris į ligas kaip migraciją, etnografiją kaip „žmonių žinias“ Basanavičiaus diskursuose artimi *Völkerkunde*, o dėmesys tautai – *Volkskunde*. Kitai nei *Völkerkunde*, Basanavičius lietuvių tautos tyrimais siekė budinti tautą. Nors manoma, kad Apšvietos kultūrinis nacionalizmas kilo iš *Völkerkunde* ir *Volkskunde* (Kaschuba 2012: 29), etniškumo tyrimuose pats Basanavičius dėmesį telkė į lingvistinius aspektus, etninius žmonių ryšius veikiau kaip *Völkerkunde* atstovas, nes *Volkskunde* dominęs tautos charakteris, papročiai kaip jo darbuose nagrinėti mažiau.

Vermeuleno teigimu, Giotingeno universitete dirbęs labai žinomas, šimtus studentų turėjęs vokiečių istorikas Schlözeris darė įtaką kritiniams Rusijos istorijos tyrimams³⁵. Schlözerio pasekėjo N. Karamzino bibliografinės nuorodos

po 1 suomių, estų P. Arumma, norvega, vokiečių, rusų, ukrainiečių, gudų, taip pat 43 Lietuvoje, Amerikoje, Prūsijoje gyvenančių lietuvių (Valaitis 1932: 361).

³³ Basanavičius, Jonas. 1908 06 30 Laiškas prof. Eduardui Volteriu.

³⁴ Ivinskis, Z.; Merkelis, A. 1938. Vydūno santykiai su Basanavičiumi, *Lietuvos aidas*.

³⁵ Etnologijos idėjas pasaulyje išplatino A. L. Schlözerio paskaitos ir publikacijos. Broliai Jacobas ir Wilhelmas Grimmiai, taip pat broliai Alexanderis ir Vilhemas von Humboldtai lankė

Basanavičiaus darbe „Etnologiškos smulkmenos“ (Basanavicius 1893: 9) byloja, kad Basanavičius interpretavo ir žinojo *Völkerkunde*. Akademiniai kontaktai, studijos Rusijos imperijos Maskvos universitete, vėliau Bulgarijoje, Čekijoje, įvairiausiai Vokietijos ir Rusijos imperijos mokslininkų ryšiai (Savoniakaitė 2018) LMD bendruomenėje paliko pėdsakų lietuvių tautos akademinių tyrimų kryptis formavusio Basanavičiaus teorinėje etnologijos prieigoje ir platesnėje veikloje.

Basanavičius nebuvo nuoseklus evoliucionistas ar vokiečių difuzionizmo krypties atstovas etnologijoje. Lyginamasis istorinis metodas primena to meto Vokietijos etnologijoje ir antropologijoje buvusio garsaus difuzionizmo krypties pradininko, Berlyno etnografijos muziejaus direktoriaus A. Bastiano diskursus, kuriuose nagrinėjamos laukinės tautos ir civilizacija, etnogenezė ir valstybė, pasaulio tautų kultūrų bruožai, mitai ir tikėjimai (Bastian 1860b: 233–286; F29-801³⁶). Tačiau Basanavičius tautosakos tyrimais atskleidė lietuvių kalbos, folkloro išskirtinumą, domėjosi tautos etnogeneze, bet ne reiškinį paplitimu Lietuvoje (Basanavicius 1893: 31); Bastianas nagrinėjo, kaip subjektyviai žmogus suvokia objektyvią gamtą, kuri, jo manymu, priklausė nuo „masės faktorių“ (Bastian 1860a: 25). Pavyzdžiui, gamtos ir religijos pažinimą Bastianas tyrė domėdamasis pasakų psichologiniais aspektais (Bastian 1860a: 58; Bastian 1881: 217), o Basanavičiaus interesai visuose tyrimuose kryo į lietuvių kalbos, tautos kultūros aspektus ir plačiau.

Dėl Basanavičiaus fizinės antropologijos tyrimų objekto platumo, tarpdalykiškumo, jo antropologija išsiskiria originalumu, primenančiu „raštingų bendruomenių“ (Goody, Watt 1981[1968]) politinius siekius. Antropologinėje bulgarų studijoje inkorporuoti etnologiniai ir etnografiniai tyrimai. Rengdami LMD nuostatus, Basanavičius su bendraminčiais rėmėsi Vienos antropologų draugijos ir Rusijos imperatoriškosios geografijos draugijos statutais (Alseika 1928; Valaitis 1932: 341–342). Tai rodo didelį LMD formuojamų mokslo tyrimų dėmesį antropologijai. Pasak Basanavičiaus,

antropologiškasis lietuvių tipas dar mums gerai nežinomas. Kuomet, anot vokiečių antropologų Virchovo, Lisauerio ir k., lietuviai esą iš didesnės dalies vidutaušiai <...>, kiti, kaip tūli lenkų mokslinčiai, mano, lietuviai yra trumpaušiai. Šitą nesantarmę vienų su kitais, tardymą apie lietuvių galvos formą galės išsiaiškinti tik patys lietuviai.

A. L. Schlözerio paskaitas Giotingene. Giotingenas tapo etnologijos ir antropologijos centru, kur plėtota A. L. Schlözerio etnologija ir fizinė Johanno Friedricho Blumenbacho (1752–1840) antropologija. A. L. Schlözerio sekėjais Rusijoje, pasak H. F. Vermeuleno, laikytini Nikolajus Karamzinas, Nikolajus Gogolis, Mikhailas Kachenovskis, Mikhailas Pogodinas, Sergejus Solovjovas. Taip pat Prahoje, Čekijoje, A. L. Schlözerio etnologija turėjo įtakos Josefui Dobrovský, o Vengrijoje Sámueliui Gyarmathi ir János Csaplovics'ui (Vermeulen 2015: 354–355, 447; Vermeulen 2018: 53–54).

³⁶ Ivinskis, Zenonas. Dr. Jonas Basanavičius.

Bendrųjų rasės genezės ir etnogenezės reikalų Basanavičius nelietė, o „savo tautiečius jis norėjo matyti neprastesnio sudėjimo nei kaimynus“ (cit. iš Česnys 2003: 30–31).

1907–1918 m. Basanavičius, priešingai nei besikeičianti vokiečių etnologija, rasių teorijų nenagrinėjo. Pasak amerikiečių istoriko Glenno H. Penny, tuo metu difuzionistų teorijos prarado dominuojančias pozicijas Vokietijos etnologijoje. Jauni mokslininkai teorinių inspiracijų ieškojo už Berlyno ribų. Leipcige Friedrichas Ratzelis plėtojo Moritzo Wagnerio idėjas apie migracijos lemiamų inovacijų svarbą kultūros istorijoje. Bastiano teorinė orientacija į žmonijos universalumo ypatybių tyrimus buvo pakeista Kito apibrėžimų ir charakteristikų tyrimais. Naujoji etnologija rėmė radikalų nacionalizmą, imperializmą ir net rasių biologines schemas (Penny 2008: 89–91).

Atkreipsime dėmesį, kad Basanavičius netyrė tautos kaip bendruomenės gyvenimo ekonominių bei teisinių aspektų (Bastian 1860b: 233–245) ir pan. Susidomėjimas socialine struktūra buvo nukreiptas į etninius santykius, tautų santykius, religinius aspektus ir kasdienybės istorijas. Lietuvos žmonių etninių santykių, kasdienybės kultūros aprašymų yra Basanavičiaus vėlesniuose darbuose „Iš lietuvių gyvenimo 1915–1917 po vokiečių jungu“ (Basanavičius 1919: 9, 19), „Iš Palangos istorijos“ (Basanavičius 1922: 16–17, 29–30). 1921 m. išleistą knygą „Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon“ Basanavičius priskiria etnologijai. Jis teigia, kad lietuviškųjų genčių tyrimai įsilies į svarbiausius „Europos tautų etnologijoje klausimus“ apie tautų kilmę (Basanavičius 1921: 1). Vadinasi, Basanavičius etnologiją suvokė plačiau nei *Volkskunde*.

Vėliau, 1923 m., Basanavičiaus atlikti dainų tyrimai tekste „Ką lietuvių dainos žino iš Lietuvos ir kitų kraštų geografijos ir etnografijos“ parodė, kiek į dainų pasaulį yra įsiterpę Mažosios ir Didžiosios Lietuvos kaimai, miestai ir miesteliai; atkreipiamas dėmesys į žmonių elgesį, lietuvių ir kitataučių santykius istoriniame kontekste bei kasdienybėje. Basanavičius rašė:

Dabar iš eilės pradėkime apžvalgyti lietuvių tautos santykius su įvairiomis tautomis, kurių vardus ir jų miestų vardus dainose randame minėtus ir reiškančius mūsų tautos tų svetimų kraštų pažintį. Aplamai imant, iš santykių su kaimynų tautomis Didžiosios Lietuvos dainos pažįsta prūsus-prūsokus, [arba] vokiečius, Kuršą, gudus, maskolius, kazokus, mozūrus, lenkus, žydus, cigonus ir toliau nuo Lietuvos gyvenančius totorius, turkus, Vengriją, austrus, čekus, prancūzus ir dargi – Rymą ir Afriką (Basanavičius 2003[1923]: 207).

Lietuvių, žydų, čigonų santykiai nagrinėti įvairiapusiškai (Basanavičius 2003[1923]: 255–262); atskleisti etniniai santykiai tiek politiniuose konfliktuose, tiek ir kasdienybėje. Tai nėra siaura savos tautos *Volkskunde* analizė. Basanavičiaus darbai turi bendrumų su *Völkerkunde* istorine lyginamąja teorine prieiga,

kur itin svarbus dėmesys lietuvių kalbai, lietuviškiems pavadinimams, tautosakai ir tikėjimams, taip pat atskleidžiami Lietuvos žmonių gyvenimo ir kasdienybės, etniniai ir kitokie santykiai. 1925 m. studija „Vilnius lietuvių dainose“ savitai atskleidė, kad šis miestas (Basanavičius 2003[1925]; Sauka 2003: 12) nuo seno savas lietuvių tautai.

Valstiečių „tradicijos“ kaime ir mieste ilgai išliko svarbiu klausimu „raštingų bendruomenių“ antropologijoje. Nagrinėdamas „struktūruoto kaimo“ tyrimus, J. Goody išskyrė Amerikos antropologo ir etnolingvisto Roberto Redfieldo ir jo Čikagos mokinių darbus, kuriuose buvo analizuota izoliuota kultūra ir visos socialinės struktūros. 1934 m. ir vėliau R. Redfieldas tyrė žemdirbių gyvenimą kaimuose, suvokdamas juos ne kaip raštingų žemdirbių bendruomenes, žodiniu būdu saistomus homogeninės kultūros, o kaip politiškai ir ekonomiškai nuo miestų priklausančius žemdirbius, dalyvaujančius modernioje raštingoje civilizacijoje (Goody 1981: 14)³⁷. Platūs akademiniai ryšiai turėjo įtakos lietuvių mokslo tarptautiškumui. Pasak Danieliaus Alseikos, Basanavičius bendravo su lenku istoriku A. Prochaska, rusų mokslininkais formalistu Fillipu Fortunatovu (Erlich 1956) ir A. Šachmatovu, ukrainų istoriku M. Gruševskiu, Leideno universiteto etnologu, tyrusiu lietuvių religiją, R. van der Meulenu³⁸, suomių etnologu Niemi, serbu Adalbertu Srba ir kt. (Alseika 1928: 166). Be to, žinoma apie LMD ryšius su čekų, Niujorko, Britų muziejaus ir Vilniaus universiteto bibliotekomis, taip pat su Karaliaučiaus mokslo draugija „Prussia“, su lenkų mokslo draugijomis Vilniuje, Torunėje, Varšuvoje, Krokuvoje (Valaitis 1932: 361) ir t. t.

Giotingeno universiteto *Völkerkunde* etnologijos tradicija pastebima Basanavičiaus „Etnologiškos smulkmenos“ (1893), „Medega mūsų tautiškai vaistinkystai“ (1898), anksčiau atliktuose bulgarų etnologiniuose diskursuose, kur analizuoti pavadinimai, vietos ypatybės, etniškumas ir pan. „Etnologija“ minima tik Basanavičiaus redaguotame žurnale „Lietuvių tauta“. Vėlesnėje 1926 m. LMD programoje, kurtoje inteligentijos, pirmiausia iškeliamą „antropologija ir etnografija“. Etnografijos tyrimai sietini su Rusijos imperijos mokslo istorija ir tradicija (Savoniakaitė 2018; Vermeulen 2018) ir plačiau. Kultūra, kurią B. Kapfererio teigimu, nacionalistai garbina, Basanavičiui teikė galimybę didžiuotis lietuvių tauta.

³⁷ Vėliau, 1956 m., prieš pasirodant jo knygai *The Little Community* (Maža bendruomenė), R. Redfieldas rašė, jog jį domino, kaip bendruomenė priklauso nuo valstiečių (Goody 1981[1968]: 16).

³⁸ 1912 m. rugsėjo 9–13 d. Leidene (Olandijoje) vykusiame Tarptautiniame religijos istorijos seminare R. van der Meulenas skaitė pranešimą „Apie lietuviškąsias vėles“, taip pat dalyvavo „Etnologijos religijos mokslo kursuose vidurinės ir rytinės Europos kraštams“ (van der Meulen 1919; Blinova 2008).

Išvados

1879–1927 m. Basanavičiaus puoselėti lietuvių tautos tyrimai rodo, jog lietuviai, plėtodami antropologiją, etnologiją ir etnografiją Rusijos imperijoje ir Europoje, budino tautą. 1. Tyrimai atskleidė, kaip Basanavičius ir kiti intelektualai tikėjo, jog įsteigta Lietuvių mokslo draugija ves tautą per jos kalbą „iš mirtinai pavojingo apsnūdimo“ ir padės sukurti „raštingą bendruomenę“ (Goody, Watt 1981), turinčią savus politinius tikslus. 2. Basanavičius šias idėjas grindė savo mokslo darbais: lietuvių fizinės antropologijos tyrimus siejo su lietuvių istorijos, giminytės, tautų kilmės tyrimais, o medicinos ir bulgarų fizinės antropologijos darbus – su „visų“ žmonių, etninių grupių regionine istorija kaip *Völkerkunde*. 3. Etnologijos ir etnografijos darbuose išsiskyrė lietuvių etniškumo apibrėžčių paieškos kalboje, kultūroje, tautosakoje; *Völkerkunde* teorinės „tautų žinių“, žmonių „žinių“ sampratos ir „etno-kritinis“ metodas, *Volkskunde* kultūrinis nacionalizmas. Su bendraminčiais atlikti Lietuvos etnografiniai tyrimai rodė augantį susidomėjimą liaudies kultūra, taip pat savitą „liaudies“ ir „profesionaliosios“ kultūros sąlytį. 4. Senienų rinkimas, kaip ir Europoje, paskatino tyrinėti materialinę kultūrą ir, galime manyti, paveikė Basanavičiaus etnografijos draugijos idėjas. 5. „Etnographiškos“ draugystės programa Basanavičius kvietė inteligentiją ir „tvirtus tėvynainius“ plėtoti mokslą. Tačiau, ši idėja pritarimo nesulaukė. 6. Lietuvių tautos „išstardymas“ *par excellence* LMD programoje nuo pirmosios skyrėsi keliais aspektais: siūlyta rinkti rankraščius bei knygas apie Lietuvą, istoriškai tirti Lietuvių praeitį, taip pat iš naujo apibrėžta „antropologiško tautos“ tyrimo samprata. LMD, kurios nariai buvo lietuvių ir kitų tautų mokslininkai, plačiai bendradarbiavo. 7. Akademiniio diskurso analizė patvirtino hipotezę, kad Basanavičiaus teorinės „tautų žinių“, „visų“ žmonių sampratos, istorinis lyginamasis lingvistinis diskursas, požiūris į etnines grupes regiono istorijoje, ligas, kaip migraciją, koreliuoja su Giotingeno universiteto bendrosios etnologijos *Völkerkunde* tradicija (Vermeulen 2018; Hroch 2012; Kapferer 2012), o dėmesys tautai, artimas *Volkskunde* tradicijai, išsiskiria savita teorine prieiga ir budina, iškelia lietuvių tautą. Tokiu būdu lietuvių tautos tyrimai paveikė lietuvių Atgimimą, etniškumą, kultūrą, o etnologija atskleidė kultūrinį nacionalizmą Rusijos imperijos ir Europos kontekste.

Literatūra

Alseika, D. 1928. Daktaras Basanavičius, kaipo Lietuvių Mokslo Draugijos įkūrėjas, vedėjas ir mokslininkas, *Lietuvių tauta: Lietuvių mokslo draugijos raštai* IV(2): 163–184.

B. 1902. Tigrane Yergate. Vaizdelis iš Armėnų kilimo, *Varpas* 3–4: 65–73.

Basanaviczius, J. 1898. *Medega musu tautiszkaik vaistininkystai*. Shenandoah, Pa: Dirva.

Basanavičius, Jonas. 1882, *Lietuwiszka ceitunga*. <www.epaveldas.lt> [žiūrėta 2019 01 24].

Basanavičius, J. 1900. *Grovo Kyburg'o kelionė Lietuvona 1397 m.* Plymouth, PA: spauda „Vienybės lietuvininku“.

Basanavičius, Jonas. 1902. Ar ne reikalinga mums „etnographiška“ draugystė?, *Varpas* 2: 43–45.

Basanavičius, J. 1919. *Iš lietuvių gyvenimo 1915–1917 m. po vokiečių jungu.* Vilnius: „Švyturio“ spaustuvė.

Basanavičius, J. 1921. *Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon.* *Etnologijos tyrinėjimas* I. Vilnius: „Žaibo“ spaustuvė.

Basanavičius, J. 1922. *Iš Palangos istorijos.* Vilnius: „Žaibo“ spaustuvė.

Basanavičius, Jonas. 2003[1923]. Ką lietuvių dainos žino iš Lietuvos ir kitų kraštų geografijos bei etnografijos, Jonas Basanavičius. *Raštai* 1: 180–262. L. Sauka (sud.), K. Aleksynas, L. Sauka (pareng.). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Basanavičius, Jonas. 2003[1925]. Vilnius lietuvių dainose, Jonas Basanavičius. *Raštai* 1: 299–416. L. Sauka (sud.), K. Aleksynas, L. Sauka (pareng.). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Basanavičius, J. 1893. *Etnologiškos smulkmenos.* Tilžė: Otto von Mauderodes spaustuvė.

Bastian, Adolf. 1860a. *Der Mensch in der Geschichte. Zum Begründung einer Psychologischen Weltanschauung 2: Psychologie und Mythologie.* Leipzig: Verlag von Otto Wigand.

Bastian, Adolf. 1860b. *Der Mensch in der Geschichte. Zum Begründung einer Psychologischen Weltanschauung 3: Politische Psychologie.* Leipzig: Verlag von Otto Wigand.

Bastian, Adolf. 1881. *Die Heilige Sage der Polynesiier. Kosmogonie und Theogonie.* Leipzig: F. A. Brockhaus.

Bezenberger, Adalbert. 1877. *Beiträge zur Geschichte der Litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts.* Göttingen: Peppmüller. <https://books.google.com/.../Beiträge_zur_Geschichte_der_litauisch...> [žiūrėta 2019 03 24].

Bezenberger, Adalbert. 1882. *Litauische Forschungen. Beiträge zur Kenntniss der Sprache und des Volkstumes der Litauer.* Göttingen: Peppmüller. <<https://catalog.hathitrust.org/Record/008610870>> [žiūrėta 2019 03 24].

Blinova, Danutė. 2008. *Bibliotekininkystė Lietuvoje 1991–2000.* Bibliografijos rodyklė. <senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator...inlanguage=lt> [žiūrėta 2019 03 23].

Brass, Paul R. 1996. *Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation*, J. Hutchinson, A. D. Smith (eds). *Ethnicity*: 83–90. Oxford, New York: Oxford University Press.

Česnys, Gintautas. 2003. Jonas Basanavičius – medicinos praktikas ir mokslininkas, A. Bieliūnienė ir kt. (sud.). *Dr. Jonas Basanavičius 1851–1927*: 22–61. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Erlich, Victor. 1956. *Russian Formalism: History – Doctrine*. Berlin: Walter De Gruyter.

G. 1902. Korespondencijos, *Varpas* 1: 15–21.

Gieda, Aurelijus. 2017. *Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Goody, Jack. 1981[1968]. Einleitung, J. Goody (Hrsg.). *Literalität in traditionellen Gesellschaften*: 7–44. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Goody, Jack; Watt, Ian. 1981[1968]. Konsequenzen der Literalität, J. Goody (Hrsg.). *Literalität in traditionellen Gesellschaften*: 45–104. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Hroch, Miroslav. 2012. *Mažosios Europos tautos*. Vilnius: Mintis.

Ilgiewicz, Henryka. 2008. *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Iš Lietuvių Mokslo Draugijos Kronikos. 1911. *Lietuvių tauta: Lietuvių mokslo draugijos raštai* II(I): 132–144.

Jackson, Anthony. 1987. Reflections on Ethnography at Home and the ASA, A. Jackson (ed.). *Anthropology at Home*: 1–15. Cambridge: Cambridge University Press.

Jurginis, Juozas. 1975. Lietuvių mokslo draugija, V. Merkys (sud.). *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*: 37–118. Vilnius: Mokslas.

Kapferer, Bruce. 2012. *Legends of People, Myths of State: Violence, Intolerance, and Political Culture in Sri Lanka and Australia*. Washington, London: Smithsonian Institution Press.

Kaschuba, Wolfgang. 2012. *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München: Verlag C. H. Beck.

Kaunas, Domas; Matijošaitienė, Audronė (sud. ir pareng.). 2011. „Auszros“ archyvas: *Martyno Jankaus rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Lazauskaitė, Elvyda 2011a. Basanavičius Jonas, V. Savoniakaitė (sud.). *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*: 428–430. Vilnius: LII leidykla.

Lazauskaitė, Elvyda. 2011b. Lietuvių mokslo draugija, V. Savoniakaitė (sud.). *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*: 236–239. Vilnius: LII leidykla.

Liekis, Daumantas. 2015. Dr. J. Basanavičius ne tik žadino tautą, bet ir rinko žmonių kaukoles, *Delfi.lt* 03 12. <<https://www.delfi.lt/mokslas/archive/dr-j-basanavicius-ne-tik-zadino-tauta-bet-ir-rinko-zmoniu-kaukoles.d?id=67411454>> [žiūrėta 2019 04 19].

Lietuvių Mokslo Draugijos Vilniuje Įstatai. 1937. Vilnius: „Ruch“ spaustuvė.

Löfgren, Orvar. 2001. Past and Present in European Ethnology: A Swedish Perspective, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 85–98.

Mackevičius, Rapolas. 1928. Daktaras Jonas Basanavičius. Jo gyvenimas ir darbai, *Lietuvių tauta: Lietuvių mokslo draugijos raštai* IV(2): 186–225.

Mardosa, Jonas. 2016. *Etnografija ir etnografo darbas: etnografinių tyrimų istorijos ir praktikos klausimai*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.

Merkienė, Irena R. 2011. Etnologijos institutas sovietmečio Lietuvoje mokslo politikos ir ideologijos kontekste, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 11(20): 125–142.

Merkys, Vytautas. 2003. Jonas Basanavičius – „Aušros“ kūrėjas, A. Bieliūnienė ir kt. (sud.). *Dr. Jonas Basanavičius 1851–1927: 62–77*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Miknys, Rimantas. 2005. Tarp istorinės ir etnografinės Lietuvos: ar buvo bandyta ieškoti Lietuvos autonomijos formulės 1905 metais?, *Parlamento studijos* 5: 48–64.

Milius, Vacys. 2003. Jonas Basanavičius – lietuvių etninės kultūros tyrinėtojas, A. Bieliūnienė ir kt. (sud.). *Dr. Jonas Basanavičius 1851–1927: 136–147*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Nikžentaitis, Alvydas (sud.). 2011. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

Penny, Glenn H. 2008. Traditions in the German Language, H. Kuklick (ed.). *A New History of Anthropology: 79–95*. Malden, Oxford: Blackwell.

Putinaitė, Neringa. 2004. *Šiaurės Atėnų tremtiniai*. Vilnius: Aidai.

Raila, Eligijus. 2019. Jonas Basanavičius: meilės aušra, *Naujasis Židinys* 1: 18–24.

Sauka, Leonardas. 2003. Jonas Basanavičius apie tautosaką ir mitinius vaizdinius, Jonas Basanavičius. *Raštai* 1: 7–14. L. Sauka (sud.), K. Aleksynas, L. Sauka (pareng.). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Sauka, Leonardas. 2016. *Lietuvių tautosakos mokslas XX amžiuje: tyrėjai ir darbai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Savoniakaitė, Vida. 2008a. Apie Lietuvos etnologijos istoriją, *Lituanistica* 54, 3(75): 51–58.

Savoniakaitė, Vida. 2008b. Lietuvos etnografija tarp savos kultūros tyrimų, *Lituanistica* 54, 4(76): 62–73.

Savoniakaitė, Vida. 2018. Eduardo Volterio statistinių studijų idėja, *Logos* 97: 143–152.

Staliūnas, Darius. 2003. Mokslo draugijos ir istorinių paminklų apsauga XIX a. pab.–XX a. pr. Lietuvoje, A. Bieliūnienė ir kt. (sud.). *Dr. Jonas Basanavičius 1851–1927: 136–147*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Valaitis, A. 1932. Iš Lietuvių Mokslo draugijos istorijos, *Lietuvių tauta: Lietuvių mokslo draugijos raštai* IV(3): 337–407.

Van der Meulen, R. 1919. *Gamtos prilyginimai lietuvių dainose ir raudose*. Vilnius: „Žaibo“ spaustuvė.

„Varpo“ ir „Uk-o“ Red. 1902. *Nauji Metai, Varpas* 1: 1–4.

Vermeulen, Han F. 2015. *Before Boas: The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment*. Lincoln, London: University of Nebraska Press.

Vermeulen, Han F. 2018. Gerhard Friedrich Müller and the Genesis of Ethnography in Siberia, *Этнография / Etnografia* 1: 40–63.

Вольтер, Э. 1915. Вопросник о современном бытовании причитаний славян и литовцев, *Этнографическое обозрение* 1–2: 188–189.

Jonas Basanavičius' View on the Research of the Lithuanian Nation, 1879–1927

Vida Savoniakaitė

Summary

In 1879, while at Moscow University, Jonas Basanavičius sought to inspire the Lithuanian Revival through his research into the Lithuanian nation. He wrote one of his aims in his work calendar: 'to establish fellowship among Lithuanian scholars' (Alseika 1928). The patriarch of the Lithuanian nation, a physician, a social and cultural activist, and one of the ideologues of the Lithuanian National Revival and liberation movement, was born in 1851 in the village of Ožkabaliai. He died in 1927 in Vilnius. In 1873, Basanavičius graduated from Marijampolė gymnasium, and in 1879 he graduated from the Faculty of Medicine at Moscow University. He lived and worked in Bulgaria until 1905. From 1905 to 1927, he lived intermittently in Vilnius. He wrote about anthropology, history, ethnography, ethnology, culture, folklore and linguistics (Kaunas, Matijošaitienė 2011). For anthropologists, Basanavičius' idea 'to establish fellowship among Lithuanian scholars' evokes the concept of 'literate communities'. In defining it, Jack Goody, a British anthropologist, argues that writing enables the creation of a new medium of communication in the political-economic community (Goody 1981[1968]). Basanavičius assigned such a mission to the Lithuanian Science Society (LMD, Figure 1).

The dichotomy between ‘illiterate’ and ‘literate’ communities is one of the traditional problems of analytical historical cognition in anthropology (Goody, Watt 1981[1968]). The problem extends to communication in nationalist politics. In the political and academic fields, Basanavičius maintained close relations with Adalbert Bezenberger (1851–1922), a researcher of Baltic studies at Göttingen and later Königsberg University, who demonstrated through research into the Lithuanian language that a knowledge of the language is important in understanding the ethnicity of a nation (Bezenberger 1877; Bezenberger 1882). Bezenberger was an active member of the Lithuanian Literary Society, one of the pioneers of Baltic philology, who studied the history of the Lithuanian language and the Lithuanian nation, and a rector of Königsberg University in 1890 and 1891 (Alseika 1928: 166; Bezenberger 1877; Bezenberger 1882). I present the hypothesis that German ethnology may have influenced Basanavičius’ studies, projects and programmes on the *Lithuanian nation*. The aim of the article is to analyse his studies in anthropology, ethnology and ethnography, and his ideas and programmes for research about the Lithuanian nation in 1879–1927. The chronological framework of the analysis corresponds with Basanavičius’ scientific and political activities.

The concept of Enlightenment ethnology developed by the German ethnologist Wolfgang Kaschuba, the Dutch anthropologist Han F. Vermeulen, and other researchers, revealing the links between *Völkerkunde* and *Volkskunde* studies of nations and cultural nationalism, is important in this article (Löfgren 2001; Penny 2008; Kaschuba 2012; Hroch 2012; Brass 1996; for more, see Savoniakaitė in the introduction to this publication). On a theoretical level, I was influenced by the anthropological concept of ‘literate communities’ (Goody 1981[1968]). Also important is the proposition by the Australian anthropologist Bruce Kapferer that culture in statements of nationalism, which was one of the topics of Basanavičius’ research, provides an assumption of being proud of a place. Culture is understood as all human activity. Culture as human identity is defined by situations (Kapferer 2012). Basanavičius’ scientific research and the related programmes on the development of political science are analysed in the context of the Russian Empire and Europe. First, I look at the history of science. Basanavičius’ research into the Lithuanian nation was aimed at inspiring the National Revival. His studies in anthropology, ethnology, ethnography, history and folklore, and his political activities were closely intertwined. Thus, the article also reveals some aspects of the history of the National Revival.

Basanavičius’ research into the Lithuanian nation, carried out between 1879 and 1927, shows that by developing anthropology, ethnology and ethnography in the Russian Empire and Europe, Lithuanians were firing up the nation. 1. My research shows how Basanavičius and other intellectuals believed that the Lithu-

anian Science Society, by employing the language, would lead the nation 'out of dangerous somnolence' and help build a 'literate community' (Goody, Watt 1981[1968]) with its own political objectives. 2. Basanavičius based his ideas on his scientific research: linking Lithuanian research into physical anthropology with studies of Lithuanian history, kinship and national origin, and the medical and Bulgarian physical anthropology with the regional history of 'all' peoples and ethnic groups as in *Völkerkunde*. 3. The studies on ethnology and ethnography stood out in the search for definitions of Lithuanian ethnicity in language, culture and folklore, *Völkerkunde* theoretical notions of 'knowledge of nations', and people's 'knowledge' and 'ethno-critical' approach, as well as *Volkskunde* cultural nationalism. Lithuanian ethnographic research carried out with like-minded people showed a growing interest in folk culture, and revealed a clear link between 'folk' and 'professional' culture. 4. Collecting antiques, which was also popular in Europe, inspired research into material culture, and, one might assume, influenced Basanavičius' ideas regarding ethnographic society; 5. Basanavičius' 'ethnographic' fellowship programme invited the intelligentsia and 'motivated compatriots' to develop science. However, this idea did not receive much support. 6. Thorough research into the Lithuanian nation *par excellence* in the Lithuanian Science Society's programme differed from the first in several respects: it suggested collecting manuscripts and books on Lithuania, studying the Lithuanian past historically, and redefining the concept of 'anthropological research of the nation'. The society, of which the members were Lithuanian scholars and researchers of other nations, collaborated extensively. 7. The analysis of academic discourse confirmed the hypothesis that Basanavičius' theoretical concepts of 'knowledge of nations' and 'all' peoples, historical comparative linguistic discourse and his views on ethnic groups in the history of the region and diseases as a consequence of migration are interconnected with the University of Göttingen's tradition of general ethnology, *Völkerkunde* (Vermeulen 2018; Hroch 2012; Kapferer 2012). The focus on the nation, which is close to the *Volkskunde* tradition, stood out by its distinctive theoretical approach, and played a role in awakening the nation. Thus, research into the Lithuanian nation influenced the National Revival, ethnicity and culture. Ethnology revealed cultural nationalism in the context of the Russian Empire and Europe.

Lietuvos istorijos instituto mokslinis žurnalas „Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos“ leidžiamas vietoj nuo 1996 metų ėjusios etnologinių monografijų ir studijų serijos „Lietuvos etnologija“. Čia publikuojami Lietuvos ir užsienio etnologų ir antropologų straipsniai, recenzijos, mokslinė informacija, atskleidžiamos mokslinio gyvenimo realijos. Šis numeris – specialus teminis: „Tautos tyrimų ištakos ir antropologija“, jo sudarytoja – Vida Savoniakaitė.

ISSN 1392-4028

Mokslinis tęstinis leidinys

Lietuvos etnologija 19(28)
Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos
2019

Redaktorė *Aldona Radžvilienė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Anglų kalbos redaktorius *Joseph Everatt*
Vertėja iš anglų kalbos / į anglų kalbą *Dalia Cidzikaitė*

2019 12 20. 16,38 leidyb. apsk. Tiražas 150 egz.
Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, 01108 Vilnius
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius